

Datum 12 december 2022

Onderwerp Woo-besluit | Wolven DNA

Behandeld door

Ons kenmerk Z22-7928 / D22-42575

Uw kenmerk -

Bijlagen -

Geachte

Op 30 oktober 2022 heeft u drie verzoek op grond van de Wet open overheid (Woo) ingediend. In deze verzoeken vraagt u om documenten met betrekking tot wolven DNA onderzoek. Ik heb de ontvangst van uw verzoek per brief van 3 november 2022 bevestigd. In deze brief heb ik tevens aangegeven de drie verzoeken samen te voegen aangezien de verzoeken over hetzelfde onderwerp gaan.

Op 24 november 2022 heb ik de beslissing op uw Woo-verzoeken, op grond van artikel 4.4 lid 2 van de Woo, met twee weken uitgesteld. De reden hiervoor is dat uw verzoeken dusdanig groot zijn waardoor het verzamelen van de door u gevraagde informatie meer tijd heeft gekost.

Op 25 november 2022 heb ik derde-belanghebbenden om hun zienswijze gevraagd, volgens art. 4:8 van de Algemene wet bestuursrecht (Awb). Ik heb u hiervan op de hoogte gesteld en u laten weten dat de termijn niet verder liep, totdat de zienswijzen kenbaar waren gemaakt. Een aantal van de belanghebbenden hebben hier geen gebruik van gemaakt. Eén van de belanghebbende heeft aangegeven geen bezwaar te hebben tegen openbaarmaking. Eén van de belanghebbende heeft een zienswijze over de openbaarmaking ingediend. Deze zienswijze was algemeen van aard en heb ik in mijn beoordeling meegenomen.

1. Uw Woo-verzoeken

Het moment waarop u uw verzoeken heeft gedaan, heeft gevolgen voor de documenten die zijn gezocht. Een Woo-verzoek kan nooit gaan over documenten die na het opsturen van uw verzoeken is geschreven.¹ Dit houdt in dat documenten die later zijn gemaakt dan de datum van uw verzoeken, 30 oktober 2022, niet zijn meegenomen bij de behandeling van uw Woo-verzoeken.

U vraagt in uw Woo-verzoeken om documenten die betrekking hebben tot wolven DNA onderzoek (keutels in natuurgebieden van Staatsbosbeheer). In uw verzoeken vraagt u om correspondentie, omtrent voornoemd onderwerp, tussen Staatsbosbeheer en verschillende organisaties.

¹ ECLI:NL:RVS:2015:623

U vraagt de documentatie op over een periode van 2018 tot en met heden.

2. Resultaten onderzoek

Ik heb uitgebreid onderzoek gedaan of Staatsbosbeheer de documenten heeft waarop uw informatieverzoeken betrekking hebben. Ik heb hiervoor het (digitaal) archief, de systemen en de betrokken collega's geraadpleegd.

Ik heb 29 documenten gevonden.

2.1. Reeds openbaar

De documenten met de nummers Z22-7928 – 25 tot en met Z22-7928 - 28 zijn al openbaar en voor iedereen beschikbaar. De Woo is niet van toepassing op documenten die al openbaar zijn. De vindplaats van deze documenten treft u aan op het documentenoverzicht.

Het document met het nummer Z21-5722 – 162 is openbaar gemaakt in een ander besluit van Staatsbosbeheer. Dit document heeft daardoor een ander nummer. De Woo is niet van toepassing op documenten die al openbaar zijn. De vindplaats van dit document treft u aan op het documentenoverzicht.

3. Overwegingen

3.1. Eerbiediging van de persoonlijke levenssfeer

De documenten die vallen onder uw verzoek bevatten persoonsgegevens. Deze persoonsgegevens worden op grond van artikel 5.1, tweede lid, aanhef en sub e, Woo niet openbaargemaakt als het belang daarvan niet opweegt tegen het belang van de bescherming van de persoonlijke levenssfeer. In de documenten staan verschillende soorten persoonsgegevens, anders dan bijzondere persoonsgegevens. Van openbaarmaking hiervan wordt, in lijn met vaste rechtspraak, meestal afgezien.² Namen van personen die in hun functie in de openbaarheid treden worden wel openbaar gemaakt.

3.2. Persoonlijke beleidsopvattingen

Een aantal van de aangetroffen documenten zijn stukken opgesteld voor intern beraad, waarin persoonlijke beleidsopvattingen staan. Op grond van artikel 5.2 eerste lid, Woo worden persoonlijke beleidsopvattingen in stukken opgesteld voor intern beraad niet openbaar gemaakt. Onder persoonlijke beleidsopvattingen vallen ambtelijk adviezen, visies, standpunten en overwegingen ten behoeve van intern beraad. Het gaat hier niet om feiten, prognoses, beleidsalternatieven, de gevolgen van beleidsalternatieven of andere onderdelen met een grotendeels openbaar karakter. Deze beperkingen zorgt ervoor dat ambtenaren een ongehinderde bijdrage kunnen leveren aan het interne beraad. Volgens vaste rechtspraak hoeven feitelijke gegevens ook niet openbaar te worden gemaakt, wanneer deze zodanig zijn verweven met de persoonlijke beleidsopvattingen, dat deze lastig van elkaar te scheiden zijn.³

3.3. Buiten reikwijdte verzoek

Informatie die niet onder de reikwijdte van uw verzoeken valt, maar wel in de documenten is opgenomen, maak ik niet openbaar.⁴ Deze passages zijn onleesbaar gemaakt.

² ECLI:NL:RVS:2018:321

³ ECLI:NL:RVS:2018:314

⁴ ECLI:NL:RVS:2018:1356

4. Besluit

Onder uw Woo-verzoeken vallen 29 documenten. Ik heb besloten tegemoet te komen aan uw verzoeken en 24 documenten (deels) openbaar te maken. In de bijlage bij dit besluit treft u 24 documenten en een overzicht aan. Ik heb voor de duidelijkheid de bijlagen genummerd. De overige vijf documenten zijn reeds openbaar. De nummers op het overzicht komen overeen met de nummers op de documenten.

Ik heb de in de bijgevoegde stukken vermelde gegevens (deels) onleesbaar gemaakt. Voor de motivering verwijs ik u naar de overwegingen. Per onleesbaar gemaakt onderdeel is zichtbaar op basis waarvan de informatie niet openbaar wordt gemaakt.

Ik stuur de documenten gelijk bij dit besluit mee, omdat ik nadat ik de zienswijzen heb gelezen niet verwacht dat er bezwaar is tegen openbaarmaking van de documenten.

5. Rechtsmiddelen

Indien u het met dit besluit niet eens bent, kunt u binnen zes weken na verzending van dit besluit schriftelijk bezwaar maken. Ook een andere belanghebbende kan tegen dit besluit bezwaar maken. Het bezwaarschrift kan worden gestuurd aan de Directeur Staatsbosbeheer, Postbus 2, 3800 AA Amersfoort. U kan uw bezwaarschrift ook per mail versturen naar info@staatsbosbeheer.nl. U wordt verzocht een afschrift van dit besluit bij het bezwaarschrift te voegen.

Een bezwaarschrift moet zijn ondertekend en bevat tenminste:

- uw naam en adres;
- een datum;
- een omschrijving van het besluit waartegen het bezwaar is gericht;
- de redenen waarom u het niet eens bent met het besluit.

Het niet voldoen aan deze eisen kan leiden tot niet-ontvankelijkheid van het bezwaarschrift. Dat betekent dat uw bezwaar niet inhoudelijk wordt behandeld.

Een kopie van dit besluit zend ik aan de betrokken personen/organisaties.

Als u nog vragen hebt dan kunt u contact opnemen met [REDACTED] van de afdeling Juridische Zaken via [REDACTED] of Woo@staatsbosbeheer.nl.

Met vriendelijke groet,
de directeur Staatsbosbeheer, namens deze,

[REDACTED]

drs. B.A. Revis
directeur Terreinbeheer & Ontwikkeling

Documentenoverzicht Woo-besluit - Zaaknummer: Z22-7928

Nummer	Naam / Kernwoorden	d.d. docume	Openbaar gemaakt?
Z22-7928 - 1	E-mail correspondentie: Wolf Hooghalen	14-5-2018	Ja, deels
Z22-7928 - 2	E-mail correspondentie: Communicatie wolf	15-5-2018	Ja, deels
Z22-7928 - 3	E-mail correspondentie: Wolf Hooghalen	15-5-2018	Ja, deels
Z22-7928 - 4	E-mail correspondentie: Nogmaals wolf	17-5-2018	Ja, deels
Z22-7928 - 5	Gesreksnotitie wolf	21-5-2018	Ja, deels
Z22-7928 - 6	E-mail correspondentie: De wolf... Informatie en woordvoering - Bijlage 1: Gespreksnotitie wolf versie 1.1	24-5-2018	Ja, deels - Bijlage 1 behorend bij dit document is identiek aan document Z22-7928 - 5.
Z22-7928 - 7	E-mail correspondentie: Wolf	14-6-2018	Ja, deels
Z22-7928 - 8	E-mail correspondentie: Wolf	15-6-2018	Ja, deels
Z22-7928 - 9	E-mail correspondentie: Overzicht wolven bij Staatsbosbeheer	29-6-2018	Ja, deels
Z22-7928 - 10	E-mail correspondentie: Wolf	27-7-2018	Ja, deels
Z22-7928 - 11	E-mail correspondentie: Stand van zaken wolf op de Noord-Veluwe - Bijlage 1: Aantekeningen eerste afstemmingsoverleg monitoring wolf Noord-Veluwe	29-8-2018	Ja, deels
Z22-7928 - 12	Concept persbericht wolf najaar WENR	1-12-2018	Ja, deels
Z22-7928 - 13	E-mail correspondentie: Pers mee op zoek naar Wolfsporen	25-1-2019	Ja, deels
Z22-7928 - 14	E-mail correspondentie: Persbericht wolf - Bijlage 1: PB Derde wolf op de Veluwe en het is een mannetje	18-2-2019	Ja, deels
Z22-7928 - 15	E-mail correspondentie: Aantekeningen Monitoringswerkgroep wolf Noord en Midden Veluwe 10 juni 2019 - Bijlage 1: 2019.07.09 Presentatie monitoring Veluwe - Bijlage 2: Aantekeningen derde afstemmingsoverleg Noord en Midden Veluwe	15-7-2019	Ja, deels
Z22-7928 - 16	E-mail correspondentie: Vraag	29-10-2019	Ja, deels
Z22-7928 - 17	E-mail correspondentie: Wolf Zuidoost-Brabant	7-5-2020	Ja, deels
Z22-7928 - 18	E-mail correspondentie: Wolf in de Moerputten gespot en reconstructie van zijn/haar wandelgangen	3-6-2020	Ja, deels
Z22-7928 - 19	E-mail correspondentie: Wolvendata lijst bijgewerkt	8-6-2020	Ja, deels
Z22-7928 - 20	E-mail correspondentie: Vestiging wolf in Drenthe?	11-9-2020	Ja, deels
Z22-7928 - 21	E-mail correspondentie: Persbericht: Wolf gesignaleerd op Schouwen-Duiveland	20-12-2021	Ja, deels
Z22-7928 - 22	E-mail correspondentie: Mogelijke wolvenaaval in Someren	13-5-2022	Ja, deels

Z22-7928 - 23	E-mail correspondentie: Blog schapen Kuinderbos - Bijlage 1: Kuinderbos bescherming schaapskudde definitief	20-5-2022	Ja, deels
Z22-7928 - 24	Presentatie: eDNA onderzoek en vergelijking met haar analyse uit wolven keutels	14-9-2022	Ja, deels
Z22-7928 - 25	Nieuws artikel: "Tegen volgende lente kunnen we een nest jonge wolven verwachten"	13-8-2018	Dit document is reeds openbaar en voor iedereen beschikbaar via: https://www.vrt.be/vrtnws/nl/2018/08/13/jan-loos-wolf/
Z22-7928 - 26	Artikel: How the west was won: genetic reconstruction of rapid wolf recolonization into Germany's anthropogenic landscapes	12-3-2020	Dit document is reeds openbaar en voor iedereen beschikbaar via: https://www.nature.com/articles/s41437-021-00429-6
Z22-7928 - 27	Artikel: Aanwezigheid wolf in Noord-Holland vastgesteld	29-4-2022	Dit document is reeds openbaar en voor iedereen beschikbaar via: https://www.noord-holland.nl/Actueel/Archief/2022/April_2022/Aanwezigheid_wolf_in_Noord_Holland_vastgesteld#:~:text=De%20uitslag%20van%20het%20onderzoek,in%20Noord%2DHolland%20is%20geweest.
Z22-7928 - 28	Tussenrapportage wolf	1-5-2022	Dit document is reeds openbaar en voor iedereen beschikbaar via: https://publicaties.bij12.nl/tussenrapportage-wolf-21-september-2022/
Z21-5722 - 162	E-mail correspondentie: Tussenrapportage wolf oktober 2020 - jan 2021 - Bijlage 1: Tussenrapportage wolf okt 2020 - jan 2021 (vertrouwelijk)	16-3-2021	Dit document is reeds openbaar en voor iedereen beschikbaar via: https://www.staatsbosbeheer.nl/-/media/19-wob/20220712-woo-besluit-wolf.pdf?la=nl-nl&hash=D1ED1F0368C849F8E5F08FC51E1D0536097D97EA

Art. 5.1. lid 2

Van: Art. 5.1. lid
Verzonden: maandag 14 mei 2018 15:19
Aan: Art. 5.1. lid 2 sub e Woo
CC: Hummelen, Bert; Art. 5.1. lid 2 sub e Woo
Onderwerp: Wolf Hooghalen

Beste mensen,

Zoals jullie weten heeft Art. 5.1. een wolf vastgelegd op een cameraval in de boswachterij Hooghalen. Afgelopen vrijdag hebben we in 3 groepjes van twee gezocht naar sporen en daarbij enig ondersteunend bewijs gevonden dat er waarschijnlijk een wolf in de boswachterij Hooghalen resideert. De betrokken mensen zijn: Art. 5.1. lid 2 sub e Woo en ik. Eind maart en begin april zijn er in de buurt ook wolven waargenomen, maar het is niet zeker dat het om hetzelfde dier gaat. Ik heb vandaag met Art. 5.1. lid 2 van de provincie gebeld en een ander doorgesproken. Hieronder puntsgewijs het 'plan van aanpak'.

1. Fase 2: We gaan formeel nog niet naar Fase 2 van het Operationeel Draaiboek Wolf. Pas als er aantoonbaar een half jaar dezelfde wolf in een gebied resideert wordt gesproken van een territorium en gaat Fase 2 in. De provincies zijn al wel bezig met het uitwerken van een draaiboek voor Fase 2. Op zijn vroegst gaat Fase 2 dus formeel in in september. Volgens Art. is ook bekend dat wolven wat langer in 1 gebied verblijven en alsnog weer wegtrekken.
2. Q&A: Als Staatsbosbeheer is het wel goed om alvast te oefenen met wat er op ons afkomt in de volgende fase. Een kleine delegatie van het wolventeam (Art. en ik) komt zo snel mogelijk bij elkaar om een Q&A op te stellen. Vragen die daar aan de orde moeten komen: wat doen we met de informatievoorziening, hondenlosloopgebied, afsluiten van gebieden, woordvoering.
3. Onderzoek: We gaan door met het doen van onderzoek middels cameravallen op strategische plaatsen. Coördinatie daarvan ligt in handen bij Art. 5.1. Mogelijk organiseren we met de bovengenoemde veldploeg binnenkort nog weer een zoekactie waarin we vooral de paden afzoeken naar keutels, krabplekken en prenten. Het is wel goed om daarbij in het vervolg het protocol bij te gebruiken zoals in het Draaiboek staat (zie bijlage). Van belang is om vooral keutels te vinden om DNA-onderzoek te kunnen doen.
4. Externe communicatie: Het uitgangspunt van de provincies is om maximale openheid te geven rondom de wolf. We hadden een goede aanleiding om het stil te houden rond het drukke Hemelvaartweekend, maar Art. adviseert Art. 5.2. lid 1 Woo van Art. delen, samen met Art. en Art. 5.1. kunnen voorbereiden? Advies van Art. Art. 5.2. lid 1 Woo zou jij dit, als we de opvatting
5. Bijeenkomst voor collega's: Art. deed de goede suggestie om op korte termijn een bijeenkomst te organiseren voor de collega's in het Hart van Drenthe en het Drents Friese Wold. Ze zijn veel buiten en moeten weten hoe te handelen bij het vinden van een keutel of een ander spoor. Ik ga proberen daar een moment voor te prikken.
6. Afrastering: Het Zwiggelerveld is een van de gebieden die verpacht worden aan een schapenhouder. Het lijkt met het huidige raster niet verstandig de schapen daar nu in te zetten. Snel twee stroomdraden (1 laag op 20-30 cm en 1 hoog op 1.10 m) bijplaatsen is ook niet handig omdat er meerdere dassenburchten in het gebied zitten en de dassen er dan niet meer uit kunnen. Art. 5.1. overlegt met Art. of de schapen naar een ander gebied kunnen zodat we de tijd hebben om het raster dusdanig aan te passen dat de dassen eruit kunnen en de wolf er niet in kan.

Ondertussen lijkt ook in het Drents Friese Wold een wolf rond te kuieren en kreeg ik gisteren en vandaag twee meldingen uit het Fochteloerveen. Hoe schakelen we het team van het Drents Friese Wold hierbij in? En ook in Friesland lijkt er wat aan de hand te zijn...

Ik heb met Art. 5.1. afgesproken dat zij vooral het veldwerk coördineert en ik het gebeuren er omheen probeer in goede banen te leiden. Het is voor ons allemaal vrij nieuw, maar een mooie kans om er van te leren. Ik heb al in veel wolveengebieden in Europa rondgestruind, maar als het in je eigen achtertuin is, voelt dat toch anders ;-)

Groeten,

Art.

ing. Art. 5.1.
 Provinciaal adviseur (natuur, landschap, faunaecologie)

Staatsbosbeheer provincie Drenthe

M 06 Art. 5.1.
 E Art. @staatsbosbeheer.nl | www.staatsbosbeheer.nl

Weblog www.boswachtersblog.nl/drenthe
 Twitter @Art. 5.1.

Ik werk op ma, di, do, vr

Art. 5.1. lid 2

Van: Art. 5.1. lid
Verzonden: dinsdag 15 mei 2018 14:39
Aan: Art. 5.1. lid 2 sub e Woo
Onderwerp: FW: communicatie wolf

Nog wat advies over woordkeus van Art.

Groeten Art.

Van: Art. 5.1. lid 2 sub e Woo @drenthe.nl]
Verzonden: dinsdag 15 mei 2018 14:37
Aan: Art. 5.1. lid <Art. @staatsbosbeheer.nl>
CC: Art. 5.1. lid 2 sub e Woo @drenthe.nl>
Onderwerp: communicatie wolf

Hoi Art.

Art. vandaag niet bereikbaar, dus morgen reageren we even over het naar buiten brengen van het nieuws. Belangrijk wat ons betreft is dat er (nog) niet gesproken kan worden van een verblijvende wolf. Juist om te onderzoeken of er sprake is van een mogelijk verblijf is er nog nader onderzoek nodig. Meerdere waarnemingen van een wolf in deze omgeving kan hetzelfde dier betreffen, maar het kan ook steeds om een andere wolf gaan. Dat weten we niet. Camera observaties hebben we ingezet om ons vermoeden te bevestigen van de aanwezigheid in deze omgeving. Maar pas als we uit territoriale markerings (keutels) met DNA kunnen vaststellen welke individuele wolf/wolven het betreft kunnen we iets zeggen over een verblijf.

Groet, Art.

Ps. Ik heb Art. 5.1. lid 2 in cc. gezet omdat zij sinds vandaag mijn achtervang is geworden.

Art. 5.1. lid 2

Team Natuur & Water

Art. 5.1. lid 2 sub e Woo

Telefoon +31(0)592 Art. 5.1.
 werkdagen Art. 5.1. lid 2 sub e Woo


 Provincie Drenthe
 Postbus 122, 9400 AC Assen
 Westerbrink 1 Assen

Art. 5.1. lid 2

Van: Art. 5.1. lid
Verzonden: dinsdag 15 mei 2018 12:09
Aan: Art. 5.1. lid 2 sub e Woo
CC: Art. 5.1. lid 2 Hummelen, Bert; Art. 5.1. lid 2
Onderwerp: RE: Wolf Hooghalen

Dit lijkt me een goede aanpak. We moeten inderdaad wel nog overwegen of de Provincie de afzender moet zijn van een bericht, wat zijn daarover de afspraken? Ze moeten uiteraard van tevoren op de hoogte zijn. Zijn er nog andere Drentse partijen die we op de hoogte moeten brengen? Ik kan ze zo niet bedenken.

Van: Art. 5.1. lid
Verzonden: dinsdag 15 mei 2018 12:03
Aan: Art. 5.1. lid 2 @staatsbosbeheer.nl; Art. 5.1. lid 2 sub e @staatsbosbeheer.nl; Art. 5.1. lid 2 sub e Woo @staatsbosbeheer.nl
CC: Art. 5.1. lid 2 sub e Woo @staatsbosbeheer.nl; Hummelen, Bert <Art. 5.1. lid 2@staatsbosbeheer.nl>; Art. 5.1. lid 2 sub e @staatsbosbeheer.nl
Onderwerp: RE: Wolf Hooghalen

Hoi,

Zojuist Art. 5.1. lid 2 aan de telefoon. Hij belde naar aanleiding van het bericht in de LC en DvhN. Ik vond het, in de goede contacten, niet kies om het langer voor me te houden. Hij deelt het alleen met zijn directe collega's binnen WIN, Art. 5.1. lid 2 sub e Woo en Art. 5.1. lid 2 Hij ondersteunde onze aanpak en weet dat het om Midden-Drenthe gaat en dat er een opname is van een cameraval. Hij zij zelf dat hij niet de exacte locatie hoeft te weten. Hij suggereerde nog, dat als we het echt heel neutraal willen doen, Wolven in Nederland een algemeen bericht naar buiten kan doen over mogelijke vestiging van wolven. Art. wil graag nog even een keer bij jou langskomen Art. om wat van gedachten te wisselen over communicatie over wolven in het algemeen. Ik geef je zijn nummer.

Even puntsgewijs reactie op de vragen van Art.

1. Woordvoerderschap prima. Maar laten we ook even de optie van WIN door ons hoofd gaan. Ik denk eerlijk gezegd dat het niet uitmaakt. Als we Midden-Drenthe noemen komen ze toch weer bij mij uit.
2. Er zijn geen herkenbare plekken op het filmpje te zien. Het is in een gesloten bos.
3. Ik heb dinsdag twee overleggen, maar dit gaat dan voor. Ik moet wel vanaf een uur of vijf mijn dassentelavond voorbereiden. De dag erna heb ik ook wel weer tijd.
4. WIN heb ik dus al ingelicht. Zie hierboven.
5. Geen gezamenlijk bericht. Art. suggereerde dat het voor ons leuk was om de primeur te brengen, maar ik check het nog een keer voor de zekerheid.
6. Boodschap: langer verblijf van wolf in Midden-Drenthe, maar ook rond het Drents Friese Wold. Pas sprake van territorium als de wolf er langer dan een half jaar zit. Ik zou geloof ik iets zeggen in de trant van dat het mogelijk opmaat is naar vestiging, maar dat de wolf na een paar maanden ook weer verder kan trekken.
7. RTV Drenthe en NOS gelijktijdig lijkt me goed.

Groeten Art.

Van: Art. 5.1.
Verzonden: dinsdag 15 mei 2018 11:26
Aan: Art. 5.1. lid 2 sub e @staatsbosbeheer.nl; Art. 5.1. lid <Art. @staatsbosbeheer.nl>; Art. 5.1. lid 2 sub e Woo @staatsbosbeheer.nl
Onderwerp: RE: Wolf Hooghalen

Ja, ook mijn advies om het algemeen houden qua gebied.
 Verdere adviezen:

- Art. als woordvoerder, dat is 'veiliger' dan een boswachter, die natuurlijk gelinkt is aan een gebied. Ervaring is dat mensen toch als een dolle gaan speculeren, en met een boswachter in beeld wordt het 'zoekgebied' kleiner.
- Een 'still' van een filmpje is goed. Let op dat er geen herkenbare plekken in beeld zijn. Bij die foto van de Veluwe werd er flink gespeculeerd en gezocht. Dan is dat we beschikbaar stellen, geen film. Daar moeten we naar media heel duidelijk en streng in zijn.
- Art. ben jij volgende week dinsdag de hele dag beschikbaar voor pers?
- WIN idd binnenkort inlichten. Niet te vroeg, niet te laat. Morgen of donderdag ze informeren lijkt me een mooi moment. Dat weten we ook meer over de boodschap en de brenger van de boodschap. Goed?
- Afzender: normaal is de provincie afzender van dit nieuws. Wordt dit een gezamenlijk bericht? Of bericht van provincie, en woordvoering door ons? Zijn daar al afspraken over gemaakt?
- Boodschap: voor het eerst langdurig verblijf van een wolf in midden Drenthe. Mogelijke opmaat naar vestiging. Toch?
- Media: RTV Drenthe kan, maar dit is nieuws met een landelijke uitstraling, Dus het is geen enkele moeite om de NOS te interesseren (bv starten met Radio 1 journaal dinsdag morgenvroeg). Een landelijke krant kan ook. Het ligt aan jullie relatie met RTV Drenthe. Of we het ze gunnen? Denk het wel ;-). Ze kunnen ook tegelijk met 1 landelijke media (dat bijt niet, wel van te voren zeggen dat bv NOS en RTV Drenthe het nieuws krijgen), bv dan afspreken dat ze het brengen vanaf 7 uur. Dan moet ook wel op dat tijdstip het persbericht uit.

Ik ben nu even een paar uur buitenshuis maar kan vanmiddag wel een voorzet doen voor een bericht.

Groetjes,
 Art.

Van: Art. 5.1. lid
Verzonden: dinsdag 15 mei 2018 09:35
Aan: Art. 5.1. lid <Art. @staatsbosbeheer.nl>; Art. 5.1. lid 2 sub e Woo @staatsbosbeheer.nl; Art. 5.1. lid 2 @staatsbosbeheer.nl
Onderwerp: RE: Wolf Hooghalen

Ik ben er wel voorstander van om het zo algemeen mogelijk te houden richting pers en publiek. Het Hart van Drenthe is inderdaad niet zo groot, en dan ligt zo op straat welke locatie we in beeld hebben. In dat geval is een foto uit het filmpje in eerste instantie prima. Wat vind jij Art.?

Van: Art. 5.1. lid
Verzonden: dinsdag 15 mei 2018 08:15
Aan: Art. 5.1. lid 2 sub e Woo @staatsbosbeheer.nl
CC: Art. 5.1. lid 2 @staatsbosbeheer.nl; Art. 5.1. lid 2 sub e @staatsbosbeheer.nl
Onderwerp: Re: Wolf Hooghalen

Ander voorstel. Ik zag net het bericht in de Leeuwarder Courant over de wolf als blijvertje in het Drents Friese Wold. We kunnen dinsdag ook een meer algemeen bericht maken voor Drenthe en daarbij een foto uit het filmpje plaatsen. Verhaal is dan wat algemener, dat we als Staatsbosbeheer grote terreinen hebben, waar de wolven

gebruik lijken te maken van de stillere hoeken et cetera. Ik vind het wel aardig WIN zo snel mogelijk in te lichten. Wat vinden de communicatoren het verstandigst?

Verstuurd vanaf mijn iPad

Op 14 mei 2018 om 20:50 heeft **Art. 5.1. lid 2 sub e Woo** <[Art. 5.1. lid 2 sub e Woo @staatsbosbeheer.nl](mailto:Art.5.1.2sube@staatsbosbeheer.nl)> het volgende geschreven:

Nee, ik moet en wil al helemaal niet het woord doen en blijf graag buiten beeld. Het is de kunst om de locatie zo vaag mogelijk te houden. Vandaar inderdaad mijn vraag wie dan woordvoerder zou moeten zijn. In ieder geval niet iemand van de BE. En de collega's moeten instructie krijgen dat ze zich inhouden met het beantwoorden van nieuwsgierige vragen. Ben een voorstander dat jij het doet **Art. 5.1. lid 2 sub e Woo**. Je bent het beste op de hoogte en met de meeste wolvenkennis.

En zeggen dat we de wolf rust gunnen en willen monitoren, is niets mis mee toch?

Nou ja, ik ratel door.

Buiten reikwijdte verzoek

Art. 5.1. lid 2 sub e Woo

Van: **Art. 5.1. lid 2 sub e Woo**

Verzonden: maandag 14 mei 2018 20:24

Aan: **Art. 5.1. lid 2 sub e Woo** <[Art. 5.1. lid 2 sub e Woo @staatsbosbeheer.nl](mailto:Art.5.1.2sube@staatsbosbeheer.nl)>; **Art. 5.1. lid 2 sub e Woo** <[Art. 5.1. lid 2 sub e Woo @staatsbosbeheer.nl](mailto:Art.5.1.2sube@staatsbosbeheer.nl)>; **Art. 5.1. lid 2 sub e Woo** <[Art. 5.1. lid 2 sub e Woo @staatsbosbeheer.nl](mailto:Art.5.1.2sube@staatsbosbeheer.nl)>

Onderwerp: Re: Wolf Hooghalen

Dat zijn allemaal goede vragen en overwegingen. **Art. 5.1. lid 2 sub e Woo** geeft advies, maar uiteindelijk beslissen we zelf. Ik zou, als afleiding, het woord kunnen doen en inderdaad het grotere Midden-Drenthe kunnen gebruiken. Of bedoel je dat we de provincie het woord moeten laten doen? Ik gun jou natuurlijk graag de eer, maar is dan wel meteen duidelijk waar men moet gaan zoeken. Een foto ipv het filmpje vind ik ook geen gek idee. Ik zal de beelden even losknippen en daar een mooie uitzoeken. En inderdaad goed voorbereiden. Ik stel voor dat ik vrijdag WIN informeer. Hoe pakken we dit verder op? Gunnen we **Art. 5.1. lid 2 sub e Woo** de primeur? Wat denk jij **Art. 5.1. lid 2 sub e Woo**?

Gr **Art. 5.1. lid 2 sub e Woo**

Verzonden vanaf mijn Samsung Galaxy-smartphone.

----- Oorspronkelijk bericht -----

Van: **Art. 5.1. lid 2 sub e Woo** <[Art. 5.1. lid 2 sub e Woo @staatsbosbeheer.nl](mailto:Art.5.1.2sube@staatsbosbeheer.nl)>

Datum: 14-05-18 20:03 (GMT+01:00)

Aan: **Art. 5.1. lid 2 sub e Woo** <[Art. 5.1. lid 2 sub e Woo @staatsbosbeheer.nl](mailto:Art.5.1.2sube@staatsbosbeheer.nl)>; **Art. 5.1. lid 2 sub e Woo** <[Art. 5.1. lid 2 sub e Woo @staatsbosbeheer.nl](mailto:Art.5.1.2sube@staatsbosbeheer.nl)>; **Art. 5.1. lid 2 sub e Woo** <[Art. 5.1. lid 2 sub e Woo @staatsbosbeheer.nl](mailto:Art.5.1.2sube@staatsbosbeheer.nl)>

Onderwerp: RE: Wolf Hooghalen

Als ik het goed begrijp is het ook de bedoeling het filmpje naar buiten te brengen? In dat geval lijkt het me wel wijs om ons te realiseren wat het effect kan en zal zijn. Zowel in de media, voor de wolf, voor het gebied en het BE team. Persoonlijk vind ik het noemen van het Hart kwetsbaar, zo groot is het niet. Midden Drenthe is misschien beter, alleen als wij het presenteren is het natuurlijk al snel duidelijk. En wie is dan eerste aanspreekpunt/woordvoerder?

En is het een optie om eerst een bericht uit te doen zonder de beelden (of alleen foto)?

Eventjes wat gedachtenspingsels, niet negatief bedoeld.

Gaarne goed voorbereiden, na Pinksteren lijkt me verstandiger.

En **Art. 5.1. lid 2 sub e Woo** wie informeert nu Wolven in Nederland? Morgen even bespreken?

Art. 5.1. lid 2 sub e Woo

Van: **Art. 5.1. lid 2 sub e Woo**

Verzonden: maandag 14 mei 2018 15:41

Aan: **Art. 5.1. lid 2 sub e Woo** <[Art. 5.1. lid 2 sub e Woo @staatsbosbeheer.nl](mailto:Art.5.1.2sube@staatsbosbeheer.nl)>

CC: **Art. 5.1. lid 2 sub e Woo** <[Art. 5.1. lid 2 sub e Woo @staatsbosbeheer.nl](mailto:Art.5.1.2sube@staatsbosbeheer.nl)>; **Art. 5.1. lid 2 sub e Woo** <[Art. 5.1. lid 2 sub e Woo @staatsbosbeheer.nl](mailto:Art.5.1.2sube@staatsbosbeheer.nl)>

Onderwerp: RE: Wolf Hooghalen

Nee, zijn advies is zo snel mogelijk. We hadden een reden (Hemelvaartweekend) om het even te rekken, maar datzelfde geldt natuurlijk ook voor Pinksteren. We kunnen het natuurlijk deze week voorbereiden en volgende week dinsdag naar buiten brengen.

Van: **Art. 5.1. lid 2 sub e Woo**

Verzonden: maandag 14 mei 2018 15:40

Aan: **Art. 5.1. lid 2 sub e Woo** <[Art. 5.1. lid 2 sub e Woo @staatsbosbeheer.nl](mailto:Art.5.1.2sube@staatsbosbeheer.nl)>

CC: **Art. 5.1. lid 2 sub e Woo** <[Art. 5.1. lid 2 sub e Woo @staatsbosbeheer.nl](mailto:Art.5.1.2sube@staatsbosbeheer.nl)>

Onderwerp: RE: Wolf Hooghalen

Deze week al communicatie? Met Pinksteren voor de deur? Ik vrees een oploop van groene zoekers. Ik zou liever nog heel even wachten? Heeft **Art. 5.1. lid 2 sub e Woo** een reden om zsm naar buiten te gaan?

Zelfde mailwisseling: 14 mei 2018 - 15:19 uur

Art. 5.1. lid 2

Van: Art. 5.1. lid 2 sub e
Verzonden: donderdag 17 mei 2018 13:16
Aan: Art. 5.1. lid 2 sub e Woo
CC: Art. 5.1. lid 2 sub e Woo
Onderwerp: nogmaals Wolf

Hoi collega's,

Vannacht en gisternacht zijn er in totaal 11 schapen gedood in de buurt van Marum, vlak over de provinciegrens. Vermoedelijk door een wolf; er wordt DNA onderzoek gedaan. De wolf is vermoedelijk ook waargenomen in Bakkeveen.

<http://www.dvhn.nl/groningen/Wolf-slaat-twee-nachten-achter-elkaar-toe-in-Marum-elf-schapen-gedood-23188213.html>

Ik wil nog een keer helder maken wat de lijn van Staatsbosbeheer in Fryslân is:

- De boswachters publiek doen de woordvoering. Graag met mij of Art. 5.1. afstemmen óf we reageren als je vragen krijgt.
- Als er inhoudelijk ondersteuning nodig is, kunnen we een beroep doen op collega Art. 5.1. lid 2. Doe dit vooral, de wolf brengt een hoop maatschappelijke onrust met zich mee, we moeten heel zorgvuldig en afgewogen onze reactie geven. Zie ook de bijgevoegde instructie. Ik stuurde 'm al eerder, maar dan heb je 'm maar weer even voor het grijpen.
- Let op: het is niet ónze wolf. We zijn er niet verantwoordelijk voor. Klinkt logisch, maar voor je het weet ontstaat er een verkeerd beeld.
- Provincie zorgt voor schadeafhandeling en geeft ook opdracht voor DNA-onderzoek (en deelt de resultaten met de pers)

Dat was het eerst weer even. Schroom niet en bel als je vragen hebt of wilt overleggen.

Met vriendelijke groet
Mei freonlike groetnis,

Art. 5.1. lid 2 sub e

Communicatieadviseur Fryslân en de Wadden

Staatsbosbeheer
 Leonard Springerlaan 23 | 9727 KB Groningen
 Postbus 333 | 9700 AH Groningen
 T 06-Art. 5.1.

E Art. 5.1. lid 2 [@staatsbosbeheer.nl](mailto:staatsbosbeheer.nl) | www.staatsbosbeheer.nl

[@staatsbosbeheer](https://twitter.com/staatsbosbeheer) | facebook.com/staatsbosbeheer | [staatsbosbeheer1](https://www.youtube.com/channel/UCstaatsbosbeheer1) | [@staatsbosbeheer](https://www.instagram.com/staatsbosbeheer)



Magische momenten: **Het zit in onze natuur.**

Kijk op <http://bit.ly/VjXti3>

Memo



Datum: 21-5-2018
 Van: Art. 5.1. lid Art. 5.1. lid
 Aan: Art. 5.1. lid
 Onderwerp: Gespreksnotitie wolf

Ecologie wolf

De wolf is de grootste vertegenwoordiger binnen de familie van de hondachtigen. De Europese wolf *Canis lupus lupus* is de nominaat. Er worden wereldwijd circa 38 ondersoorten onderscheiden, waaronder bijvoorbeeld de poolwolf (*Canis lupus arctos*) en de Spaanse wolf (*Canis lupus deitanus*). In Nederland hebben we te maken met de nominaat. De wolf is stamvader van onze huishonden (*Canis lupus familiaris*) en kan daar ook mee kruisen tot hybrides. Dat gebeurt in het wild alleen bij uitzondering, als er geen soortgenoot beschikbaar is als partner.

De wolf leeft in roedels die bestaat uit een ouderpaar en hun nakomelingen van een of twee jaar oud. Binnen een roedel wilde wolven is geen strikte rangorde zoals bekend is van wolven in gevangenschap. Wel hebben de ouderdieren de leiding omdat zij de meeste ervaring hebben bij het jagen op wild. In hun tweede levensjaar, soms al in het eerste levensjaar, gaan wolven op zoek naar een eigen territorium. Daarbij maken ze soms enorme omzwervingen op zoek naar een geschikt leefgebied en partner.

Het menu van de wolf bestaat voornamelijk uit middelgrote hoefdieren zoals ree, (biggen van) wild zwijn (nauwelijks volwassen zwijnen, te risicovol) en jonge edelherten en elanden. Grotere prooien zijn een te groot risico voor wolven. Een trap van een eland of paard kan een wolf dodelijk verwonden. Daarnaast kunnen wolven zich specialiseren op soorten als bever. Ook eten ze kleinere (knaag)dieren, vogels en soms aas. Daarnaast wordt, vooral door zwervende wolven, landbouwhuisdieren, voornamelijk schapen en geiten, gegrepen. Territoriale wolven laten vee vaak met rust omdat ze hun leefgebied goed kennen en daar dan bij voorkeur jagen op wilde prooien. Onervaren wolven, zoals de jaarlingen uit een roedel waarvan de ouderdieren zijn omgekomen, richten zich ook wel op vee als het niet lukt om wild te vangen.

Wolven krijgen in Europa gemiddeld 3 tot 4 jongen per jaar. Een deel daarvan sterft in het eerste levensjaar. Binnen een roedel krijgt slechts 1 vrouwtje jongen. Oudere jongen binnen het roedel helpen meestal met de 'opvoeding' van hun jongere broertjes en zusjes. In het wild wordt een wolf gemiddeld zo'n 7 tot 8 jaar oud. In gevangenschap halen ze hogere leeftijden.

Wolven, vooral de individuen op zoek naar een nieuw leefgebied, kunnen enorme afstanden afleggen. Zestig tot zelfs honderd kilometer per dag/nacht zijn geen uitzondering. Er zijn wolven bekend die 1200 km hebben afgelegd vanaf hun geboorteplek. Een eenmaal gevestigde wolvenroedel heeft een groot territorium (tot 250 vierkante kilometer (25.000 hectare)). Grote delen van dat territorium kunnen uit landbouwgronden bestaan, mits er ook een rustiger kerngebied aanwezig is waar ze hun jongen kunnen krijgen. Ter vergelijking, het Drents Friese Wold is ongeveer 8000 hectare, het Hart van Drenthe 6000 hectare. In Duitsland hebben wolven voor hun kerngebied een sterke voorkeur voor militaire oefenterreinen.

Wolven hebben impact op allerlei prooidieren, maar ook op andere mesocarnivoren (middelgrote carnivoren) zoals de vos. Deze effecten kunnen in de hele voedselketen doorwerken (minder vossen = meer wezels en hermelijnen = meer predatie op muizen = minder vraat aan zaden (minder Lyme!), etc) Bekend is dat wolven niet alleen ingrijpen op het aantal hoefdieren, maar vooral ook op hun gedrag. De dieren zullen minder lang op dezelfde plek blijven en plekken waar zij gemakkelijk ongezien benaderd kunnen worden gaan mijden. De vraat van allerlei planten, struiken en jonge boompjes zal op die plekken afnemen, waardoor andere vegetatieontwikkeling op gang kan komen met bijbehorende diersoorten.

Soorten die niet gewend zijn aan het leven met wolven kunnen in korte tijd worden gedecimeerd. Uit Duitsland zijn gevallen bekend dat moeflons volledig verdwenen uit een bepaald gebied en datzelfde geldt voor damherten rond Berlijn. Overigens zijn dit beide soorten die daar buiten hun natuurlijke verspreidingsgebied leven. In ieder geval voor moeflons heeft dat tot gevolg dat zij hun natuurlijke vluchtgedrag, namelijk steile berghellingen opklimmen waar de wolf ze niet kan bijhouden, niet kunnen ontplooiën en zo een gemakkelijke prooi vormen.

In Drenthe wordt door sommige jagers gemeld dat reeën zich al anders gedragen en ook nu nog (na de winter) in grotere sprongen rondlopen en zich meer gaan ophouden in het open landschap. In hoeverre zo'n constatering een causaal verband heeft met de aanwezigheid van de wolf is zeer de vraag.

Een ander grote hondachtige die onze kant opkomt is de goudjakshals. Het is een hondachtige die qua grootte tussen een vos en wolf inzit. Goudjakshals jaagt net als de vos vooral op knaagdieren, maar ook op reekalfjes en kalveren van andere hoefdieren.

Wolf in Europa

In bijna geheel Europa is fanatiek op wolven gejaagd en in grote delen van Europa zijn ze uitgeroeid. Met de ondertekening van de Conventie van Bern in 1982 werd de wolf een beschermde diersoort. Vanuit gebieden waar restpopulaties zijn blijven bestaan, relevant voor ons in dit geval Polen, hebben wolven zich weer kunnen verspreiden over Europa. Maar de eerste wolf bij de burens in België kwam uit de Italiaanse populatie, dus kan verkeren...

In 2000 werd er voor eerst weer voortplanting van de wolf vastgesteld in Duitsland. Inmiddels leven er verspreid over Duitsland ongeveer 60 roedels (dus met jongen) en 15 paren (zonder vastgesteld nageslacht).

Duitsland heeft een onder aanvoering van de NABU jarenlang een stevige publiekscampagne gevoerd onder de naam Wilkommen Wolf! Het wolvenmanagement is per deelstaat anders ingericht. In het naburige Nedersachsen is het bijvoorbeeld onder gebracht bij het Landesjägersgeschäft. In de Lausitz, het Duitse brongebied van de wolven, is het management en onderzoek in handen van een speciaal Wolfsbureau.

Wolf in Nederland

In juli 2013 werd er bij Luttelgeest een dode wolf gevonden. Het zou de eerste wolf zijn nadat in 1896 de waarschijnlijk laatste in Nederland levende wilde wolf werd doodgeschoten. Het dier van Luttelgeest bleek echter gedood door een kogel en bleek DNA uit de Karpaten te hebben en voedselresten (bever) ook uit die streek (isotopenanalyse). Waarschijnlijk werd het dier daarvandaan meegenomen en als 'grap' neergelegd langs de kant van de weg.

In maart 2015 deed de 'Wanderwolf' Nederland aan. In een paar dagen tijd liep het eenjarige mannetje een route via Zuid-Drenthe, Westerbork, Balloërveld, Zuidlaren, Midden-Groningen,

Eemshaven, Delfzijl, Nieuweschans weer richting Duitsland. Het dier werd later doodgereden in Duitsland, vlakbij zijn geboorteplek. De geconserveerde huid van beide hierboven genoemde dieren zijn te zien bij het Duurzaamheidscentrum in Assen.

In de afgelopen jaren werden er telkens, vooral in het voorjaar, wolven in Nederland waargenomen. Het hoogtepunt van de zwervende wolven ligt in maart/april als het merendeel de tweedejaars wolven hun ouderlijk territorium verlaten. De meest recente waarnemingen in Nederland zijn gedaan in het Drents-Friese Wold in en het Hart van Drenthe (cameraval).

Beleid in Nederland

In Nederland wordt gewerkt met het zogenaamde Operationeel Draaiboek Wolf Fase 1, opgesteld in IPO-verband. Provincies zijn verantwoordelijk voor het beleid ten aanzien van wolven zoals voor alle wilde diersoorten, tenzij expliciet is aangegeven dat de verantwoordelijkheid elders ligt of naar een ander overgaat. De Unit Faunafonds van de uitvoeringsorganisatie BIJ12 draagt zorg voor de behandeling van schades en voor voorlichting met betrekking tot schadepreventie. Wolven in Nederland is een samenwerkingsverband dat in opdracht van de provincies meldingen verifieert en een deel van de voorlichting van het publiek voor zijn rekening neemt.

In het draaiboek worden vijf verschillende fases onderscheiden:

- fase 1: er bevindt zich (af en toe) een zwervende wolf in Nederland;
- fase 2: er bevindt zich een territoriale wolf in Nederland;
- fase 3: er bevindt zich een territoriaal wolvenpaar in Nederland;
- fase 4: er bevindt zich een territoriaal wolvenpaar met jongen in Nederland;
- fase 5: we bevinden ons tien jaar na deze eerste voortplanting.

Er is pas sprake van fase 2 als zich meer dan een half jaar dezelfde wolf ophoudt in een bepaald gebied.

Op dit moment wordt in IPO-verband gewerkt aan een draaiboek voor fase 2 tot en met fase 4. Het draaiboek is naar verwachting in november klaar.

Standpunt Staatsbosbeheer

Het korte bondige standpunt van Staatsbosbeheer luidt als volgt:

Staatsbosbeheer ziet de wolf als een waardevol dier dat een positieve rol in de Nederlandse ecosystemen kan vervullen. Een spontaan terugkerende wolf is welkom in de terreinen van Staatsbosbeheer. Staatsbosbeheer zal de wolf niet actief herintroduceren.

Veel informatie over het Standpunt van Staatsbosbeheer en meer over wolven in het algemeen is hier te vinden:

[Interne link](#)

Wolf en politiek

Op dit moment wordt er in de Europese en Nederlandse politiek volop over wolven gesproken en dan met name over de schade die ze veroorzaken aan vee. In Europa is Annie Schreijer-Pierik (CDA) aan het lobbyen om beheerjacht op de wolf mogelijk te maken en quota per land in te stellen. Ze schuwt daarbij niet om allerlei 'alternatieve' feiten te gebruiken, waarvan de meest interessante wel is dat wolven over hekken van twee meter hoog kunnen springen. Ze krijgt daarmee ook nog wel het een en ander voor elkaar. Haar uitgangspunt: Voor ganzenschade

hebben we ook altijd gewaarschuwd en kijk eens hoe dit uit de hand gelopen is en wat dit jaarlijks kost, laat dit met de wolf niet gebeuren. Zij ziet de Europese wolvenpopulatie als één populatie en zij vindt dat de wolf geen beschermde diersoort meer hoeft te zijn.

Het lijkt er op dat de EU heeft besloten dat de wolf een beschermde diersoort blijft. Bericht van 16 mei 2018. <http://wilderness-society.org/wolf-remains-protected-by-eu-parliament/>

Update: Het blijkt te gaan om een uitspraak van de voorzitter van het EU-parlement. Er ligt nog geen voorstel waarover gestemd is.

In Nederland begint ook LTO zich te roeren en neemt ongeveer hetzelfde standpunt in als Schreijer-Pierik. Ook hier quotes als 'de balans die volledig zoek is' en dat het tijd wordt voor een landelijk beheerplan voor predatoren, inclusief de wolf.

In Nederland is een actiegroep actief op Facebook, die heet NoWolves. Het is geïnitieerd vanuit de schapenhouderij. De groep heeft inmiddels veel aanhangers en schuwt ook de 'alternatieve feiten' niet.

Er zijn ook diverse pro-wolven groepen actief, waaronder een vrijwilligersgroep die zich bezig wil houden met het helpen van veehouders om hun rasters wolfwerend te maken. Zie ook Wolfwerende rasters. De club heet Wolffencing Noord- en Oost-Nederland.

Ook hier is steeds de provincie verantwoordelijk voor het uitvoeren van het 'wolvenbeleid'.

Wolfwerende rasters

Als Staatsbosbeheer zullen we moeten nadenken over de relatie tussen onze gebieden waar met name schapen van derden grazen en de wolf. Voor de heidegebieden, waar vrije schaapskuddes lopen (dus niet gescheperd) zijn wij verantwoordelijk voor het plaatsen van deugdelijke rasters. Voor graslanden is de pachter daarvoor aan zet. Ook daar waar wij zelf eigenaar zijn van schapen zullen wij maatregelen moeten nemen. Predatie van deze dieren toestaan is niet acceptabel om verschillende redenen: de betrokken wolf wordt aangeleerd dat dit een makkelijke prooi wordt en wordt daarmee een 'probleemwolf', maatschappelijk zal niet beschermen van schapen niet geaccepteerd worden, en financieel. Bescherming van runderen en paarden is niet urgent: deze dieren zijn over het algemeen goed in staat om hun jongen te beschermen, en de volwassen dieren zijn vrijwel nooit prooi voor de wolf.

De simpelste methode om een permanent wolfwerend raster te maken is het plaatsen van vijf stroomdraden met een behoorlijk voltage. De onderste draad mag op maximaal 20-30 cm boven de grond worden gespannen. De hoogste moet op 1.10 meter worden gezet. De kosten van een dergelijk raster bedragen ongeveer 6 tot 10 euro per strekkende meter. Er moet minstens 3000 volt op het raster staan.

Als er al een bestaand gaasraster is, kan waarschijnlijk worden volstaan met het spannen van een stroomdraad met afhouders op 1.10 meter. Daarbij moet wel worden gezorgd dat er geen onderdoorgang is van bijvoorbeeld dassen. Daar kunnen wolven over het algemeen ook langs.

Andere oplossingen in onze terreinen zijn:

- Inzet van andere grazers, b.v. heidekoeien
- Inzet van andere vorm van begrazing, bijvoorbeeld gescheperde kuddes
- Verwijderen van het permanente raster en werken met flexibele rasters.

- Inzetten van kuddebewakingshonden.

Het lijkt verstandig om in het Hart van Drenthe ervaring op te gaan doen met welke van bovenstaande mogelijkheden werkt. Voor de Smalbroekenplas waar schapen van een pachter lopen en waar een wolf lijkt te resideren, wordt nu een concrete oplossing gezocht door de schapen eerst elders te weiden en het raster aan te passen. De komst van de wolf biedt voor het Hart van Drenthe mogelijk ook een kans: rasters verwijderen en overgaan op gescheperde kudde met nachtweide en wolfwerende rasters.

En werkgroepje bestaande uit Art. 5.1. lid 2 sub Hart van Drenthe), Art. 5.1. lid 2 sub e (Drents-Friese Wold), Art. 5.1. lid (Kop van Drenthe), Art. 5.1. (Hart van Drenthe) en Art. 5.1. lid (Provinciaal adviseur) werkt hiervoor een notitie uit. Art. 5.1. is als teamleider en PMT-lid 'projectleider'.

Organisatie

Binnen Staatsbosbeheer is een wolventeam actief. Daarin zitten Art. 5.1. lid 2 sub e Woo en Art. 5.1. lid In dit team wordt kennis uitgewisseld en aanpak (monitoring, communicatie, etc) tussen verschillende provinciale eenheden afgestemd.

Voor externe communicatie zijn in principe twee woordvoerders beschikbaar: Art. 5.1. lid 2 (Gelderland, Overijssel) en Art. 5.1. lid (Drenthe, Groningen). In Friesland hebben ze er voor gekozen zelf, met 3 individuele boswachters per regio, de woordvoering te willen doen.

Er is geen formele samenwerking met het platform Wolven in Nederland, omdat de zeer enthousiaste toonzetting uit de beginfase niet aansloot bij de insteek van Staatsbosbeheer (neutraal en objectief) en omdat dit platform bestond uit private organisaties waar Staatsbosbeheer als overheidsorganisatie minder makkelijk bij kan aansluiten. Inmiddels is informele samenwerking geregeld door Art. 5.1. lid 2 en Art. 5.1. lid de bijeenkomsten van Wolven in Nederland bij te laten wonen en er vindt regelmatig uitwisseling van informatie/kennis plaats.

BIJ12 is verantwoordelijk voor de afhandeling van schade aan vee. Contactpersoon voor Drenthe is Johan Wesseling. Op de website van BIJ12 worden alle schademeldingen bijgehouden en zijn ook de uitslagen te lezen van het DNA-onderzoek.

<https://www.bij12.nl/onderwerpen/faunazaken/faunaschade-informatie-per-diersoort/wolf/>

Knelpunten

- In Friesland is gekozen voor 'eigen' woordvoering, dus iedere boswachter publiek voor hun eigen gebied. De kans bestaat dat hierdoor ruis ontstaat. In Drenthe houden we ons bijvoorbeeld op de vlakte over aanvallen van wolven op vee. In Friesland doet men daar wel uitspraken over, ook als het niet om onze eigen terreinen gaat.
- Hybridisering. Er is in Duitsland nu een discussie gaande over hybridisering tussen wolf en hond. Er is een laboratorium ForGen dat stelt dat veel van de wolven in Duitsland al hybriden zijn. Dat lab wordt nu veel ingeschakeld door tegenstanders van wolven. Het lab is echter van zeer discutabele kwaliteit. Feit is wel dat men denkt hiermee een punt te kunnen maken richting bejaging van de wolf. Echter ook hybriden zijn beschermd.
- Bij een te stringente plaatsing van wolvenrasters kunnen er problemen ontstaan met andere soorten, met name vos, das en ree, die gebieden niet meer in of uit kunnen. Rasters kunnen dus een versnipperend effect hebben op het leefgebied van deze soorten. Ook daar moet een list op verzonnen worden.

- Voor de (huidige) overgangperiode tussen fase 1 (af en toe een zwervende wolf) en fase 2 (minimaal 6 maanden territoriale wolf) zijn ook maatregelen en voorlichting nodig ter bescherming van kuddes schapen. Op dit moment is niet duidelijk of de provincies c.q. (in hun opdracht) Faunafonds van BII12 hier mee aan de slag zijn.

Art. 5.1. lid 2

Van: Art. 5.1. lid
Verzonden: donderdag 24 mei 2018 09:35
Aan: Art. 5.1. lid 2 sub e Woo
CC: Wal, Riex van der; Art. 5.1. lid 2 sub e
Onderwerp: de wolf ... informatie en woordvoering
Bijlagen: Gespreksnotitie wolf versie 1.1 21 mei 2018.docx

Dag collega's,

Gisteren was Art. te gast in ons communicatieoverleg om ons bij te praten over de wolf.
We spraken af dat ik jullie nog meer informatie zou sturen:

- Op digitalis staat meer informatie over de wolf en ons beleid. Het behoeft hier en daar wat actualisatie; daar is een werkgroepje mee bezig.
Interne link
- Art. heeft een gespreksnotitie geschreven voor bestuurlijk overleg in Drenthe. Ook heel interessant voor ons. Zie de bijlage.

Art. woordvoerder Wolf voor provincie Groningen

Binnen Staatsbosbeheer zijn Art. en Art. 5.1. lid 2 op dit moment de inhoudelijk deskundigen die we ook inzetten voor woordvoering. Omdat het erop lijkt dat de wolf zich daadwerkelijk in (Noord-)Nederland gaat vestigen willen we dit uitbreiden naar een woordvoerder per provincie. In Groningen is de wolf al verschillende keren waargenomen en is aan de hand van dna bij doodgebeten schapen in Westerwolde en Westerkwartier ook vastgesteld dat er sprake is van een wolf. Mocht er zich al een wolf vestigen in Groningen, dan lijkt Westerwolde, als onderdeel van een grens overstijgend territorium, de meest waarschijnlijke locatie. (Maar ja, niets is zeker natuurlijk ☺)

Daarom gaat Art. de rol van woordvoerder Wolf voor onze provincie op zich nemen. Zij houdt nauw contact met Art. over de ontwikkelingen en stand van zaken. En deelt dit met ons, zodat iedereen op hoofdlijnen aangehaakt is.

Met vriendelijke groet,

Art. 5.1. lid

Communicatieadviseur

Staatsbosbeheer

Afdeling Communicatie & Public Affairs

T 06 Art. 5.1.

E Art. 5.1. [@staatsbosbeheer.nl](mailto:Art.5.1@staatsbosbeheer.nl) | www.staatsbosbeheer.nl

[Instagram](https://www.instagram.com/staatsbosbeheer) @Art. 5.1. | [Facebook](https://www.facebook.com/staatsbosbeheer) staatsbosbeheer | [YouTube](https://www.youtube.com/channel/UC...) staatsbosbeheer1

Ik werk op maandag, dinsdag, woensdag en donderdag

Art. 5.1. lid 2

Van: Art. 5.1. lid
Verzonden: donderdag 14 juni 2018 13:32
Aan: Art. 5.1. lid 2 sub e Woo
CC: Brink, Herman; Art. 5.1. lid 2 sub e Woo
Onderwerp: Wolf

Collegae,

Vanmorgen kregen wij bericht dat in ons weidevogelreservaat Molenpolder (net ten zuiden van Zwolle) 15 tot 20 schapen zijn gedood. Vermoedelijk door een wolf.

De dieren waren van Art. een van onze pachters in dit gebied. Een aantal dieren waren gedood en een aantal andere schapen waren gewond, sommige zo ernstig dat deze ingeslapen moeten worden. Exacte cijfers heb ik nog niet. De pachter heb ik hierover gesproken maar een dierenarts moet de gewonde schapen eerst nog bekijken en beoordelen. Morgen zal ik nog contact met hem opnemen.

Veel informatie heb ik verder hierover nog niet. Wel heb ik begrepen dat DNA is afgenomen om zekerheid te verkrijgen of het daadwerkelijk een wolf betreft, wat ook nodig is voor de betreffende veehouder om een beroep te kunnen doen op het Faunafonds. Deskundigen op dit gebied zijn verder door ons ingelicht.

Het lijkt ons als team IJsselvallei goed jullie hiervan op de hoogte te stellen.

Met vriendelijke groet,

Art. 5.1. lid
Boswachter beheer IJsselvallei
Tel. 06 Art. 5.1.

Art. 5.1. lid 2

Van: Art. 5.1. lid
Verzonden: vrijdag 15 juni 2018 12:08
Aan: Art. 5.1. lid 2 sub e Woo @hotmail.com'
CC: Brink, Herman; Art. 5.1. lid 2 sub e Woo
Onderwerp: RE: Wolf

Vanmorgen ben ik bij onze pachter op bezoek geweest. 12 schapen lagen er dood in de wei en 14 waren zodanig gewond dat ze moesten worden afgemaakt. 4 dieren zijn behandeld en door de pachter meegenomen naar huis om te kunnen herstellen.

Vanmorgen stond er een artikel in de Stentor.

Groeten,

Art. 5.1. lid

Van: Art. 5.1.
Verzonden: vrijdag 15 juni 2018 10:15
Aan: Art. 5.1. lid 2 sub e @staatsbosbeheer.nl>; Art. 5.1. lid 2 sub e Woo@staatsbosbeheer.nl>; Art. 5.1. lid <Art. @staatsbosbeheer.nl>
CC: Brink, Herman Art. 5.1. @staatsbosbeheer.nl>; Art. 5.1. lid 2 sub e Woo @staatsbosbeheer.nl>; Art. 5.1. lid 2 sub e Woo @staatsbosbeheer.nl>; Art. 5.1. lid 2 @staatsbosbeheer.nl>; Art. 5.1. lid 2 sub e Woo @staatsbosbeheer.nl>; Art. 5.1. lid 2 sub e Woo @staatsbosbeheer.nl>; Art. 5.1. lid 2 sub e Woo @staatsbosbeheer.nl>; Art. 5.1. lid 2 sub e Woo @staatsbosbeheer.nl>; Art. 5.1. lid 2 sub e Woo @staatsbosbeheer.nl>; Art. 5.1. lid 2 sub e Woo @staatsbosbeheer.nl>; Art. 5.1. lid 2 sub e Woo @staatsbosbeheer.nl>
Onderwerp: RE: Wolf

Dag Art.

Dank voor de info.

Deze morgen had ik NRC hierover aan de lijn. Ik heb ze doorverwezen naar Wolven in Nederland want zij gaan over het dna-onderzoek. Bij12 heeft inderdaad een vergoeding voor gedupeerde schapenhouders.
<https://www.bij12.nl/onderwerpen/faunazaken/>
 en <https://www.bij12.nl/onderwerpen/faunazaken/faunaschade-informatie-per-diersoort/wolf/>

Groetjes,

Art.

Zelfde mailwisseling: 14 juni 2018 - 13:32 uur

Art. 5.1. lid 2

Van: Art. 5.1. lid
Verzonden: vrijdag 29 juni 2018 15:34
Aan: Art. 5.1. lid 2 sub e Woo
Onderwerp: overzicht wolven bij Staatsbosbeher

Art. 5.1. lid 2 sub e

Ik ben bezig met het verzoek aan de fauna-coördinatoren om voor hun PE meldpunt voor het wolvendossier te worden. Daarbij hoort een overzicht van hoe we e.e.a. bij Staatsbosbeher hebben afgesproken/geregeld. Dat staat hieronder, en je doet me een plezier als je even wil meekijken of er nog missers in staan of dingen ontbreken.

Op hoofdlijnen is het bij Staatsbosbeher als volgt geregeld:

Serieuze waarnemingen en sporen worden, ook door ons, gemeld bij Wolven in Nederland of via Waarneming.nl (worden daar vervaagd). Daar beoordelen experts de kansrijkheid van de melding, en zo nodig wordt er iemand op pad gestuurd om bijvoorbeeld een verse keutel of DNA van een wilde prooi veilig te stellen (overigens komt dit laatste zelden voor omdat de prooien vrijwel geheel opgegeten worden). Zelf verzamelen doen we niet ivm de eisen die daaraan gesteld worden voor behoud van afleesbaar DNA, tenzij op verzoek en volgens aanpak/methode die de experts van Wolven in Nederland doorgeven.

Schade aan landbouwhuisdieren (bijna altijd schapen) wordt door de eigenaar bij het Faunafonds gemeld. Deze zorgt voor afhandeling van de schade, en meldt kansrijke/bevestigde gevallen (merendeel van de gedode schapen blijken slachtoffer van honden te zijn) ook bij Wolven in Nederland. Wij speculeren niet over mogelijke daders voordat experts van het Faunafonds een conclusie hebben getrokken.

Voorlichting over beschermen van landbouwhuisdieren wordt gegeven door het Faunafonds. Voorlichting over beschermen van honden door Wolven in Nederland. Voor publiek is informatie te vinden op de website van Wolven in Nederland (<https://www.wolvenin nederland.nl/>).

Intern: Een beperkt gezelschap werkt aan interne protocollen, de woordvoeringslijn en onderhoudt de contacten met Wolven in Nederland. Een aantal van deze collega's is deskundig op gebied van sporen en waarnemingen en kan om raad gevraagd worden bij gevonden sporen. Op dit moment bestaat het wolventeam uit:
Art. 5.1. lid 2 sub e Woo

Woordvoering over eventuele wolven gebeurt op basis van de woordvoeringslijn en altijd in overleg met de landelijke perswoordvoerders. We stellen ons nuchter en neutraal op. We zijn blij met de komst van een wolf, maar er zitten ook nadelen aan die we niet gaan ontkennen.

Informatie en (interne) documenten zoals de woordvoeringslijn zijn te vinden op Digitalis. Daar is een werksite over wolven:

Interne link

In het NWA (via Digitalis te raadplegen) zijn veel rapporten en wetenschappelijke informatie over wolven te vinden.

Alvast dank!

Groet, Art.

Art. 5.1. lid 2

Van: Art. 5.1. lid 2
Verzonden: vrijdag 27 juli 2018 15:20
Aan: Art. 5.1. lid 2 sub e Woo
Onderwerp: Wolf

Hoi team-wolf!

In overleg met Art. en met toestemming van Art. is er een schets gemaakt voor [een Binnenstebuiten uitzending](#) over de wolf. Dit item zou in september gedraaid kunnen worden en is dan in oktober op tv te zien.

De schets is als volgt:

In het eerste gedeelte van het item gaat boswachter Art. 5.1. op pad met Art. Ze praten over de Drentse natuur en uiteraard over de wolf. De leefomgeving en sporen komen aan bod.

daarna hebben ze het over wat dit zal betekenen voor de Nederlandse natuur en het werk van de werkgroep. Tot slot gaat het over poep!

Vervolgens starten we deel twee. In dit deel zijn we bij Alterra in gesprek met Art. 5.1. lid 2 De poep uit het eerste item neemt Art. in ontvangst en hij laat zien hoe het totale DNA proces in z'n werk gaat.

@Art. 5.1. lid 2 sub wanneer jullie het hier niet mee eens zijn, willen jullie dit dan voor donderdag 2 augustus laten weten? Dan kan ik daarna het voorstel naar de KRO-NCRV sturen.



Met vriendelijke groet,



Art. 5.1. lid 2

*Communicatie***Staatsbosbeheer**

Concernzaken | Smallepad 5 | 3811 MG Amersfoort

06 Art. 5.1. | www.staatsbosbeheer.nl | Art. 5.1. @staatsbosbeheer.nl

 @staatsbosbeheer |  facebook.com/staatsbosbeheer

 @staatsbosbeheer |  staatsbosbeheer1

Aanwezig op maandag t/m vrijdag 8.15 – 17.00 uur

Art. 5.1. lid 2

Van: Art. 5.1. lid 2 sub e
Verzonden: woensdag 29 augustus 2018 15:28
Aan: Art. 5.1. lid
Onderwerp: FW: Stand van zaken wolf op de Noord-Veluwe?
Bijlagen: Aantekeningen eerste afstemmingsoverleg monitoring wolf Noord Veluwe.docx

Art.

t.k.n. verslag Wolvenoverleg Gelderland
 groet, Art.

Met vriendelijke groet,

Art. 5.1. lid 2 sub e Woo

Adviseur Terreinbeheer Monitoring en Faunabeheer

Staatsbosbeheer

Divisie Beheer en Ontwikkeling / Afdeling Beheer en Planning | Binnen singel 3 | 7411 PL Deventer

Postbus 6 | 7400 AA Deventer

T 0570 Art. 5.1. lid 2 sub e Woo

@staatsbosbeheer.nl | www.staatsbosbeheer.nl

@staatsbosbeheer | facebook.com/staatsbosbeheer | staatsbosbeheer1 | staatsbosbeheer

Aanwezig op Instagram

Van: Art. 5.1. lid 2 sub e Woo @ gelderland.nl]**Verzonden:** woensdag 29 augustus 2018 14:58**Aan:** Art. 5.1. lid 2 sub e Woo @natuurlijkfauna-advies.nl>; Art. 5.1. lid 2 sub e Woo kroondomeinhetloo.nl>; Art. 5.1. lid 2 sub

@zoogdiervereniging.nl>; Art. 5.1. lid 2 sub e Woo @wur.nl>; Art. 5.1. lid 2 sub e Woo @staatsbosbeheer.nl>;

Art. 5.1. lid 2 sub e Woo @natuurmonumenten.nl>; 'info@landgoedwelna.nl' <info@landgoedwelna.nl>; Art. 5.1. lid 2 sub e Woo

@bij12.nl>; Art. 5.1. lid 2 sub e Woo @ark.eu>; Art. 5.1. lid 2 sub e Woo @planet.nl>; Art. 5.1. lid 2 sub e

@staatsbosbeheer.nl>

CC: Art. 5.1. lid 2 sub e Woo @nunspeet.nl>**Onderwerp:** RE: Stand van zaken wolf op de Noord-Veluwe?

Beste mensen, in navolging op de mail van vrijdag ontvangen jullie hierbij nog de aantekeningen van ons eerste overleg, met dank aan Art. Gezien het informele karakter van de bijeenkomst lijkt me nadere verslaglegging niet noodzakelijk.

Art. 5.1. lid 2 (WenR) heeft inmiddels aangegeven dat de vier verzamelde keutels op de Veluwe allen een goed en identiek profiel van het inmiddels bekende vrouwtje lieten zien! Op het kaartje in de media is alleen die van 28 juli afgebeeld. De overige (oudere) keutels zijn in dezelfde omgeving verzameld.

Dat onderlinge afstemming nog beter kan en moet bleek bij publicatie over de gevonden keutel. De aandrager van het materiaal moet eerst worden geïnformeerd over de uitkomst van DNA analyse, of dat nu een schapenhouder is of een ontdekker van dergelijk materiaal. Daarnaast is van belang dat er afstemming is met de terreineigenaar als er gericht wordt gezocht naar sporen.

Op enig moment kan er behoefte ontstaan aan een vervolgoverleg, laat mij svp weten wanneer je daar aanleiding toe ziet.

Het eindconcept van het interprovinciaal wolvenplan 2.0 kan ik helaas nog niet met jullie delen, het is zaak dat er nu eerst bestuurlijk overleg over plaatsvindt tussen de verschillende gedeputeerden van de provincies. Naar verwachting zal het begin oktober worden vastgesteld.

Met vriendelijke groet,

Art. 5.1. lid 2 sub e

accountmanager fauna

026 Art. 5.1. lid sms of whatsapp 06 Art. 5.1. lid 2 sub e Woo @ gelderland.nl | www.gelderland.nl

werkdagen: maandag | dinsdag | woensdag | donderdag | vrijdag

≡ provincie

Gelderland

**** Disclaimer ****

Bijlage 1 behorend bij document Z22-7928 – 11

Aantekeningen eerste afstemmingsoverleg monitoring wolf Noord-Veluwe

Wolven in Nederland Afstemmingsoverleg groep Veluwe o.a. monitoring

12 juli 2017

Aanwezigen: Art. 5.1. lid 2 sub e (prv. Gelderland), Art. 5.1. lid 2 (NM/WiN), Art. 5.1. lid 2 (FBE Gelderland), Art. 5.1. lid 2 sub (FBE Gelderland), Art. 5.1. lid 2 (Rijksvastgoedbedrijf-Defensie/WiN), Art. 5.1. lid 2 sub e (SBB), Art. 5.1. lid 2 sub (WiN), Art. 5.1. lid 2 (WiN), Art. 5.1. lid 2 (gemeente Nunspeet), Art. 5.1. lid 2 sub e (SBB), Art. 5.1. lid 2 (Landgoed Welna en Landgoed Tongeren)

Verhinderd: Art. 5.1. lid 2 (VWV/FBE), Art. 5.1. lid 2 (Kroondomein het Loo), Art. 5.1. lid 2 sub (BIJ12 Faunafonds)

Verslag nav agenda:

Aanleiding (waarneming wolf, laatste stavaza)

Tbo's overtuigen van belang samenwerking; afstemming wel/niet communicatie; gevoelige locaties alleen in overleg naar buiten; melding uitgezoomd in de media. Bijvoorbeeld "wolf op de Veluwe" (niet locatie specifiek)

Toelichting kroondomeinen (e-mail): verkennend onderzoek zou kunnen; zelf cameravallen plaatsen doen we niet, enkele beheerders doen dit privé; beheerders hebben opleiding Lünenburgerheide gevolgd en zouden actief kunnen speuren naar keutels. Stel monsterafnamemateriaal beschikbaar.

Art. cameravalbeelden op eoducten rond de Veluwe worden momenteel geanalyseerd. Heeft al leuke melding van 2e goudjakhals opgeleverd.

Korte uitleg van wolvendraaiboek (wie-doet-wat)

Toelichting Art.

-Bestaand Operationeel draaiboek wolf fase 1 <https://www.bij12.nl/assets/Operationeel-draaiboek-wolf-fase-1.pdf>

-Werkgroep Lupus (IPO) → start schrijven Wolvenplan NL (fase 2-4)

-Startbijeenkomst stakeholders (incl. groep Veluwe) → concept wordt deze week voorgelegd

-Rol provincies vanuit juridisch standpunt lastig. Overheid betaald al aan tegemoetkoming schade.

Voorstel: prv's mee laten betalen aan preventieve maatregelen vanuit bescherming wolf. Voorkomen dat dieren zich conditioneren en daarmee instandhouding wolf in gevaar komt. Soortbescherming vanuit prv's Heeft nog geen bestuurlijke rugdekking. Boodschap: preventie werkt alleen indien iedereen eraan mee doet. Voorstel niet 30km cirkel aanduiding, maar aanwijzen regio op basis van gegevens.

Percentage subsidie tbv preventiemaatregelen geprobeerd aan prv's voor te leggen. Nog niet benoemd.

Uitgangspunt is om eerst afstemming te verkrijgen.

Preventieteam (ter voorkoming van terugkerende zwervende wolf) komt nog niet in draaiboek voor. Zou een aanvulling zijn.

Met LTO om de tafel: definitie bepalen van "directe" schade

Art. begankelijkheid Veluwe voor wild is van belang (bijv. eoducten)

Art. NM denkt bij jaarrond gescheperde kuddes aan kralen (duurzamer). Veluwe is gedeeltelijk drukbegrazing/ gescheperde kuddes.

korte uitleg ecologie van wolven en sporen van wolven in het veld

<https://www.wolvenin nederland.nl/de-wolf>

Vragen tussendoor

In principe gaat de overheid ervanuit geen extra maatregelen. De wolf past zich aan. Mogelijke uitzondering hierop is rekening houden met dichtheden wegennetwerk NL. Uit ervaring weten we dat type wegen (Bundesstrasse) een grote impact kunnen hebben op populaties. Met name juveniele/subadulte dieren als verkeersslachtoffer in Duitsland.

Wat kunnen we aan veldonderzoek doen?

Art. nav melding wolven op de Veluwe: vraag aan TBO's hoe kijken jullie hiernaar? Wat is nodig?

Gemeente Nunspeet: hoe presenteren aan college B&W? Ondersteunen met input (Draaiboek, onderbouwen met feiten)

Particulier TBO: informeren aandeelhouders/wildbeheerders met nieuwsbrief

Grofwildcursus IPC → uitbreiden met onderdeel wolf/goudjakhals

SBB: aanwezigheid wolf positief. Geen reden aanpassing beleid. Wel mobiliseren meldingen zichtmeldingen. Investeren in doelgroep (lezing?). Afstemming monitoring vrij eenvoudig te regelen.

Rijksvastgoedbeheer: geen negatieve aspecten. Welkom wolf. Intern gestart met stappenplan binnen Defensie. Waar kan ik terecht met vragen/waarnemingen?

→ plaatsen cameravallen ASK Oldebroek is mogelijk. Beelden controleren vereist veel tijd. Nadenken over deze stap.

NM: positief richting komst wolf. Benieuwd naar mogelijke effecten (o.a. bosverjonging). Ontwikkeling stappenplan "hoe omgaan met waarneming".

"handelingsprotocol wolf" landschap Overijssel deze beschrijft hoe te handelen?

Actie Art. check LO. Indien akkoord rondsturen?

Actie ALLEN: laagdrempelige stap vanuit TBO's naar kleine groep WiN + afstemming (interne) communicatie. We spreken af direct met elkaar te communiceren.

Vanuit TBO's ruimte om naar eigen inzicht cameravallen te benutten.

Actie WiN: opnemen contacten en rondsturen contactenlijst

Spoor actieve monitoring mbv bestaande instrumenten (NEM) ingang zetten (**actie provincie**)

Mogelijke aanpassingen tav schaapskuddes en hondenlosloopgebieden

Art. twee thema's voorleggen om over na te denken: hondenlosloopgebied icm territoriale wolf en schaapskuddes.

Platform bieden voor communicatie

Omgang met pers

SBB: afgestemd om voorlichting af te stemmen met WiN

Communicatie naar buiten vindt plaats in afstemming met betreffende terreinbeheerder.

Concept persbericht wolf najaar 2018 (dec18) WENR

In 2018 tot nu toe tien verschillende wolven vastgesteld in Nederland, waarvan zes wijfjes.

Bij de driemaandelijke monitoring die Wageningen Environmental Research (WENR) uitvoert in opdracht van [BIJ12](#) en de provinciale overheden zijn in de periode augustus t/m oktober 2018 twee nieuwe vrouwelijke wolven gesignaleerd en één wolvin die al eerder was aangetroffen. De andere zeven wolven die eerder dit jaar werden gesignaleerd zijn in deze periode niet meer waargenomen. Dit brengt het totaal aantal wolven dat tot nu toe in 2018 in ons land werd gesignaleerd op tien: zes wijfjes en vier mannetjes.

In [eerdere persberichten](#) meldde WENR op basis van genetisch onderzoek dat afgelopen voorjaar acht wolven Nederland hebben aangedaan. Dit is gebaseerd op DNA-monsters verzameld in de periode januari t/m juli 2018. Recent is de analyse afgerond voor DNA-monsters uit de periode augustus t/m oktober 2018. De monsters bestonden uit DNA van keutels die mogelijk van een wolf afkomstig waren, aangevuld met DNA afgenomen uit bijtewonden van aangevallen schapen. Een overzicht van de individuen en de lokaties en data waarop ze werden aangetroffen is zichtbaar in [Figuur 1](#).

Wolvin GW998f

Dat wolvin GW998f de afgelopen maanden nog steeds aanwezig was, kon worden vastgesteld via keutels verzameld door [Wolven In Nederland \(WIN\)](#). Deze wolvin is afkomstig uit het roedel te Babben in Brandenburg, ca. 600 km van de Nederlandse grens. Ze werd in mei dit jaar voor het eerst vastgesteld in Friesland, en werd vervolgens aangetoond op basis van keutels in Drenthe en monsters van bijtewonden van schapen in Drenthe en Overijssel, waarna ze eind juli werd gesignaleerd op de Veluwe. In de periode van 6 augustus t/m 15 oktober zijn vijf wolvenkeutels in die regio verzameld waarvan op basis van DNA kon worden vastgesteld dat ze van haar afkomstig waren. Ecoloog Hugh Jansman van WENR: "Hoewel ze eerder in Drenthe en Overijssel schapen heeft aangevallen, is het opmerkelijk dat sinds ze op de Veluwe wordt gesignaleerd, bij geen van de meldingen van verwonde schapen haar DNA werd aangetroffen. Het is dan ook aannemelijk dat ze recent uitsluitend wilde dieren at".

Wolvin GW960f

Twee uitwerpselen, eveneens op de Veluwe verzameld door vrijwilligers van WIN op respectievelijk 29 augustus en 2 september, bleken afkomstig van een andere vrouwelijke wolf. Het genetische profiel van deze wolvin werd vergeleken met profielen van Duitse wolven in de databank van onderzoeksinstituut Senckenberg. Geneticus Arjen de Groot van WENR: "Zo kon worden aangetoond

Met opmerkingen [Art.](#) <https://www.bij12.nl/onderwerpen/faunazaken/faunaschade-informatie-perdiersoort/wolf/>

Met opmerkingen [Art.](#) <https://www.wur.nl/nl/nieuws/Deze-zomer-twee-wolven-actief.htm>

Met opmerkingen [Art.](#) zie volgende pagina.

Met opmerkingen [Art.](#) link naar PB WIN en of www.wolveninnederland.nl

dat het hier gaat om wolvin GW960f, die in januari 2018 al werd aangetroffen nabij het Duitse Göhrde (deelstaat Nedersaksen, circa 400 km van de Veluwe vandaan), en die afkomstig is uit een roedel nabij deze plaats.”.

Dit is de eerste wolf die in Nederland uitsluitend via DNA uit uitwerpselen is waargenomen. Andere wolven werden in eerste instantie vastgesteld op basis van DNA van schapenslachtoffers. “Dit onderstreept het belang van een goede monitoring die zich ook richt op keutels en eventueel wilde prooiën” aldus Hugh Jansman.

Wolvin GWxxx

Deze wolvin, en haar roedel, is nog onbekend in de CEwolf databank en moet daarom nog een definitief nummer krijgen. In de periode van 3 tot 18 oktober is in zeven gevallen vastgesteld dat zij schapen heeft verwond en/of gedood op verschillende locaties in Overijssel en Drenthe.

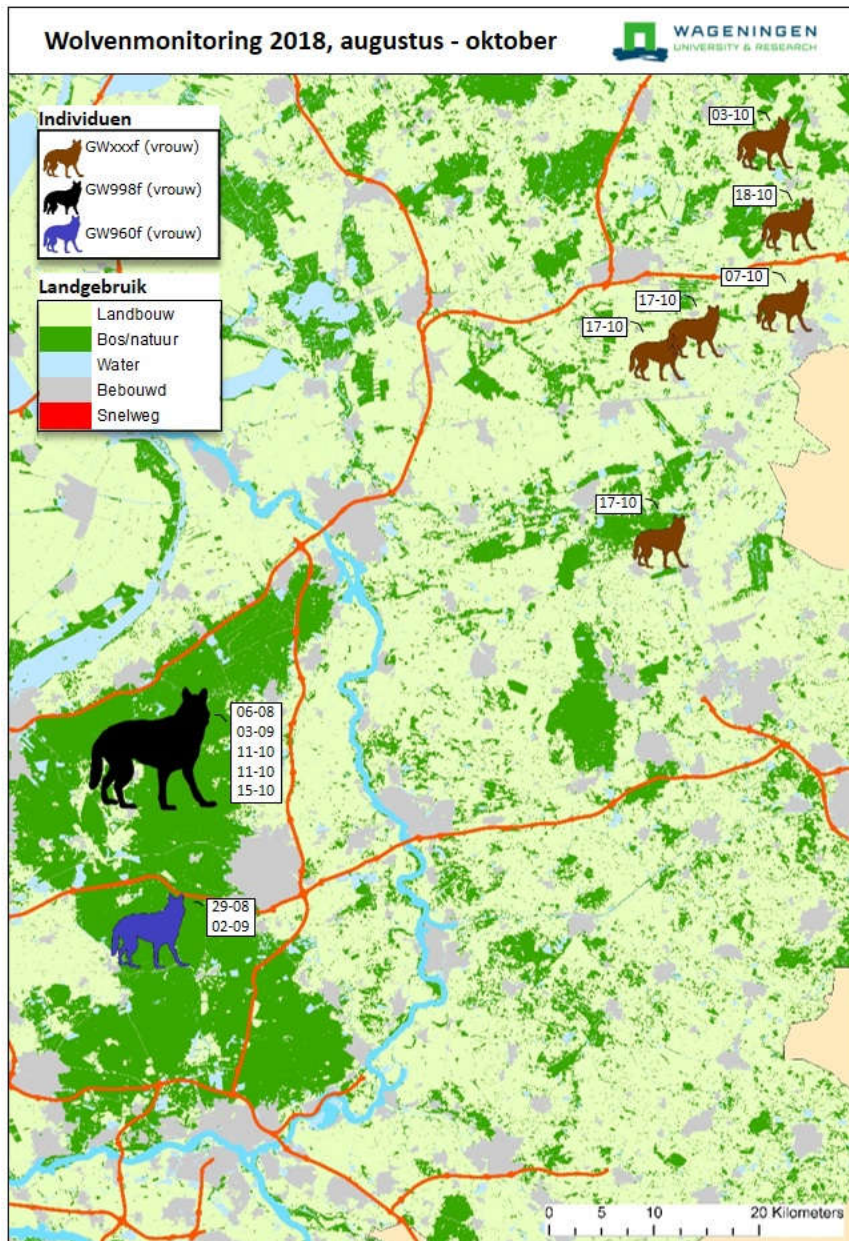
In dezelfde periode zijn tevens aangevallen schapen gemeld in Heino en Den Ham (Overijssel). Hiervan kon op basis van DNA wel worden vastgesteld dat ze zijn aangevallen door een wolf, maar was het DNA van te slechte kwaliteit om aan te tonen of GWxxx de dader was of dat het om een andere wolf ging.

Meer informatie: www.wageningenur.nl/wolven

Info: Art. 5.1. lid 2 sub e

Art. 5.1. lid 2 sub e Woo @wur.nl

Art. 5.1. lid 2 sub e Woo @wur.nl



Figuur 1: Op basis van DNA vastgestelde locaties waar de drie wolven zijn aangetroffen. Per individu en lokatie is de vinddatum (dag-maand) weergegeven. Copyright: **Art. 5.1.** WENR.

Art. 5.1. lid 2

Van: Art. 5.1. lid 2 sub e Woo @zoogdiervereniging.nl>
Verzonden: vrijdag 25 januari 2019 23:14
Aan: rtlnieuws@rtl.nl; Art. @gld.nl; nieuwsplanning@rtl.nl; Art. 5.1. lid 2 @talpanetwork.com; redactie@nos.nl
CC: Art. 5.1. lid 2 sub e Woo @staatsbosbeheer.nl
Onderwerp: Pers mee op zoek naar Wolfsporen

Geachte redacties,

Morgen een half jaar geleden (26 juli 2018) is een keutel aangetroffen van de wolvin beter bekend als GW998f. De Nederlandse provincies en het Wolvenmeldpunt van de Zoogdiervereniging hebben besloten om met [dezelfde methodiek](#) te werken als in Duitsland. Hierdoor zijn resultaten van dezelfde wolvenpopulatie tussen de landen uitwisselbaar. Hierdoor weten wij ook de precieze herkomst van de meeste wolven.

Wij hebben vanuit jullie interesse ontvangen om met ons mee in het veld te gaan zoeken naar sporen. Wij hebben hiervoor contact opgenomen met onze collega's bij Staatsbosbeheer, welke ons graag verwelkomen in Vierhouten, middenin het wolvengebied. Het was helaas niet mogelijk om dit weekend verschillende mediaploegen te kunnen accommoderen, daarom is ervoor gekozen om alle mediaploegen op maandag te ontvangen. Oorzaak hiertoe lag enerzijds in de beschikbaarheid van woordvoerders en anderzijds de waarborgen die genomen moeten worden om al het wild (incl. de wolf zelf) voldoende met rust te laten.

Datum: maandag 28 januari 2019

Tijd: 10:00 uur

Verzamelpunt: Hotel De Vossenbergh, Elspeterbosweg 1, Vierhouten

Locatie opnames: nabij Het Verscholen Dorp.

Woordvoerders:

Art. 5.1. lid 2 sub e Woo

Vrijwilligers Wolvenmeldpunt, beiden sporenspecialist, beantwoorden vragen mbt methodiek, meldingen, wat is een wolf/drol/spoor, algemene ecologie van wolven

Art. 5.1. lid 2

Boswachter Staatsbosbeheer Veluwe, beantwoordt vragen vanuit perspectief van het gebied en het dier.

Art. 5.1. lid 2 (niet aanwezig, maar telefonisch bereikbaar via 06-Art. 5.1.)

Landelijk coördinator & woordvoerder Wolvenmeldpunt, beantwoordt alle vragen mbt aanverwante onderwerpen, zoals schade, wolvenplan, specialistische vragen mbt hoeveel wolven, waar wolven, gevaar, etc.

Beeldmateriaal

Art. 5.1. lid 2 sub hebben een selectie aan beeldmateriaal verzameld die jullie kunnen gebruiken onder vermelding van "Art. 5.1. lid 2 sub Wolvenmeldpunt". Het materiaal is te downloaden via [deze link](#).

Achtergrond van deze wolvin

Eerder heeft Wageningen Environmental Research over deze wolvin het volgende [bericht](#):

Wolvin GW998f is afkomstig uit het roedel te Babben in Brandenburg, ca. 600 km van de Nederlandse grens. Ze werd in mei dit jaar voor het eerst vastgesteld in Friesland, en werd vervolgens aangetoond op basis van keutels in Drenthe en monsters van bijtewonden van schapen in Drenthe en Overijssel, waarna ze eind juli werd gesignaleerd op de Veluwe. In de periode van 6 augustus t/m 15 oktober zijn vijf wolvenkeutels in die regio verzameld waarvan op basis van DNA kon worden vastgesteld dat ze van haar afkomstig waren. Ecoloog Art. 5.1. lid 2 van WENR: "Hoewel ze eerder in Drenthe en Overijssel schapen heeft aangevallen, is het opmerkelijk dat sinds ze op de Veluwe wordt gesignaleerd, bij geen van de meldingen van verwonde schapen haar DNA werd aangetroffen. Het is dan ook aannemelijk dat ze recent uitsluitend wilde dieren at".

Over de ander wolvin op de Veluwe heeft Wageningen Environmental Research het volgende geschreven in hetzelfde bericht:

Twee uitwerpselen, eveneens op de Veluwe verzameld door vrijwilligers van het Wolvenmeldpunt op respectievelijk 29 augustus en 2 september, bleken afkomstig van een andere vrouwelijke wolf. Het genetische profiel van deze wolvin werd vergeleken met profielen van Duitse wolven in de databank van onderzoeksinstituut Senckenberg. Geneticus Art. 5.1. lid 2 van WENR: "Zo kon worden aangetoond dat het hier gaat om wolvin GW960f, die in januari 2018 al werd aangetroffen nabij het Duitse Göhrde (deelstaat Nedersaksen, circa 400 km van de Veluwe vandaan), en die afkomstig is uit een roedel nabij deze plaats."

Dit is de eerste wolf die in Nederland uitsluitend via DNA uit uitwerpselen is waargenomen. Andere wolven werden in eerste instantie vastgesteld op basis van DNA van schapenslachtoffers. "Dit onderstreept het belang van een goede monitoring die zich ook richt op keutels en eventueel wilde prooien" aldus Art. 5.1. lid 2

Met vriendelijke groet

Art. 5.1. lid 2

Art. 5.1. lid 2 sub e Woo

Zoogdiervereniging

Toernooiveld 1 | 6525 ED Nijmegen

Postbus 6531 | 6503 GA Nijmegen

Secretariaat: 024 Art. 5.1.

Art. 5.1. lid 2 @zoogdiervereniging.nl

www.zoogdiervereniging.nl

[@zoogdierverenig](#)

[Facebook](#)

[LinkedIn](#)



Virusvrij. www.avast.com

Art. 5.1. lid 2

Van: Art. 5.1. lid 2
Verzonden: maandag 18 februari 2019 19:16
Aan: Art. 5.1. lid 2 sub e Woo
Onderwerp: Fwd: persbericht wolf
Bijlagen: 18022019 PB Derde wolf op de Veluwe, en het is een mannetje.docx

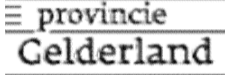
Verzonden vanaf mijn Samsung Galaxy-smartphone.

----- Oorspronkelijk bericht -----

Van: Art. 5.1. lid 2 sub e Woo @ gelderland.nl>
Datum: 18-02-19 19:11 (GMT+01:00)
Aan: Art. 5.1. lid 2 sub e Woo @ staatsbosbeheer.nl>
Onderwerp: persbericht wolf

Bij deze Art.
Groeten, Art.
5.1.

Bestuursadviseur/woordvoerder energietransitie, duurzaamheid, herinneringstoerisme en platteland
026 Art. 5.1. lid 2 sub e Woo @ gelderland.nl | www.gelderland.nl
werkdagen: maandag | dinsdag | woensdag | donderdagochtend | vrijdagochtend

 provincie
Gelderland

[**** Disclaimer ****](#)

Bijlage 1 behorend bij document Z22-7928 – 14

PB Derde wolf op de Veluwe en het is een mannetje

Derde wolf op de Veluwe, en het is een mannetje

Een onverwachte bijvangst: op de Noord-Veluwe zijn nu ook DNA-sporen gevonden van een mannetjeswolf. Dat blijkt uit onderzoek van Wageningen Environmental Research, in opdracht van de Provincie Gelderland. Dat betekent dat op de Veluwe op dit moment drie wolven aanwezig zijn.

De Provincie Gelderland wil snel duidelijkheid over de vestiging van de wolf op de Veluwe. Daarom is versneld onderzoek gedaan naar sporen van de wolvin op de Noord-Veluwe. Een deel van de gevonden sporen blijkt nu van een mannetjeswolf te zijn, die nog niet eerder is gezien.

Wolvin

Daarnaast bevestigt het onderzoek dat de wolvin op de Noord-Veluwe er ook nog steeds is. De laatste bevestigde waarneming is van 24 januari. Dat is op een paar dagen na een half jaar. Voor de Provincie Gelderland is dit voldoende bewijs om nu te spreken van een gevestigde wolf. Gedeputeerde Peter Drenth: 'We hebben nu duidelijkheid, dankzij de inzet van betrokken terreineigenaren en enthousiaste vrijwilligers van Wolven in Nederland. Dat we nu al weten dat er sprake is van een derde wolf laat zien hoe belangrijk het is om de ontwikkelingen nauwgezet te blijven volgen'.

Beschermd

De wolf is een beschermde diersoort. In Nederland zijn de provincies verantwoordelijk voor de bescherming van de wolf, net zoals ze dat zijn voor andere diersoorten. Hoe precies wordt omgegaan met de wolf staat in het Interprovinciaal wolvenplan, dat in januari is vastgesteld door het Interprovinciaal Overleg (IPO). Gelderland is de eerste provincie in Nederland die nu te maken heeft met een gevestigde wolf.

Leefgebied

De volgende stap is het vaststellen van het leefgebied van de wolf. Gedeputeerde Staten van Gelderland kunnen daar waarschijnlijk eind maart een goed onderbouwd besluit over nemen. De vaststelling van het leefgebied is belangrijk om vervolgens in gesprek te gaan met gemeenten, terreineigenaren en schapenhouders in het gebied. Peter Drenth: 'We willen bijdragen aan preventieve maatregelen als dat nodig is. Maar dan is het wel belangrijk dat alle partijen actief meedoen en er een gezamenlijk plan komt'.

Gedeputeerde Staten van Gelderland hebben al eerder toegezegd dat de komende drie jaar alle schade door wolven geheel wordt vergoed. Dat geldt voor zowel hobbydierhouders als professionele dierhouders

Tweede wolvin en mannetjeswolf

Uit de resultaten blijkt ook dat er nog steeds een tweede wolvin actief is en die zit op de Midden-Veluwe. De eerste keutel van deze wolf is eind augustus 2018 gevonden. Ook daarvan wil de Provincie Gelderland zo snel mogelijk weten of sprake is van definitieve vestiging. Of de mannetjeswolf een blijvertje is, moet nog blijken.

Noot voor de redactie

Voor meer informatie over dit persbericht kunt u contact opnemen met **Art. 5.1. lid 2**
[redacted]

Voor meer informatie over de waarnemingen kunt u contact opnemen met **Art. 5.1. lid 2 sub**
Wolven in Nederland, 06 **Art. 5.1.**

Voor meer informatie over het DNA-onderzoek kunt u contact opnemen met **Art. 5.1. lid 2 sub**
Wageningen Environmental Research, 0317 **Art. 5.1.**

Art. 5.1. lid 2

Van: Art. 5.1. lid 2 sub e
Verzonden: maandag 15 juli 2019 15:59
Aan: Art. 5.1. lid 2 sub e Woo
Onderwerp: FW: Aantekeningen Monitoringswerkgroep wolf Noord en Midden Veluwe 10 juni 2019
Bijlagen: 2019.07.09 GL Presentatie monitoring Veluwe.pdf; Aantekeningen derde afstemmingsoverleg Noord en MiddenVeluwe.docx

Collega's,
 Ter info
 Groet, Art.
 Met vriendelijke groet,
 Art. 5.1. lid 2 sub e Woo

Adviseur Terreinbeheer Monitoring en Faunabeheer
 Staatsbosbeheer
 Divisie Beheer en Ontwikkeling / Afdeling Beheer en Planning | Binnen singel 3 | 7411 PL Deventer
 Postbus 6 | 7400 AA Deventer
 T 0570- Art. 5.1. lid 2 sub e Woo

@staatsbosbeheer.nl | www.staatsbosbeheer.nl
 @staatsbosbeheer | facebook.com/staatsbosbeheer | staatsbosbeheer1 | staatsbosbeheer
 Aanwezig op Instagram

Van: Art. 5.1. lid 2 sub e Woo @ gelderland.nl]

Verzonden: vrijdag 12 juli 2019 14:53

Aan: Art. 5.1. lid 2 sub e Woo @kroondomeinhetloo.nl>; Art. 5.1. lid 2 sub e Woo @zoogdiervereniging.nl>; Art. 5.1. lid 2 sub e
 @wur.nl>; Art. 5.1. lid 2 sub e Woo @staatsbosbeheer.nl> Art. 5.1. lid 2 sub e Woo @natuurmonumenten.nl>; 'info@landgoedwelna.nl'
 <info@landgoedwelna.nl>; Art. 5.1. lid 2 sub e Woo @ark.eu>; Art. 5.1. lid 2 sub e Woo @planet.nl>; Art. 5.1. lid 2 sub e
 @staatsbosbeheer.nl>; Art. 5.1. lid 2 sub e @faunabeheereenheid.nl>; Art. 5.1. lid 2 sub e Woo @glk.nl>; Art. 5.1. lid 2 sub e Woo ark.eu>;
 Art. 5.1. lid 2 sub e Woo @rijksoverheid.nl>; Art. 5.1. lid 2 sub e Woo @bij12.nl> Art. 5.1. lid 2 sub e Woo
 <info@studiowolverine.com>; Art. 5.1. lid 2 sub e Woo @wur.nl> Art. 5.1. lid 2 sub e Woo @staatsbosbeheer.nl>; Art. 5.1. lid 2 sub e
 @nunspeet.nl>; Art. 5.1. lid 2 sub e Woo @gmail.com>; Art. 5.1. lid 2 sub e Woo @staatsbosbeheer.nl>; Art. 5.1. lid 2 sub
 @glk.nl>

Onderwerp: Aantekeningen Monitoringswerkgroep wolf Noord en Midden Veluwe 10 juni 2019

Beste mensen,

Hierbij mijn aantekeningen van ons constructieve overleg afgelopen woensdag. In het verslag de oproep om Art. 5.1. lid 2 hun coördinerende rol bij het verzamelen van sporen goed te kunnen laten invullen.

Tevens bijgevoegd de presentatie van Art. 5.1. lid 2

Dank aan ieder voor de inzet en een fijne vakantieperiode.

Met vriendelijke groet,

Art. 5.1. lid 2 sub

accountmanager fauna

026 Art. 5.1. lid 2 sub e Woo @ gelderland.nl | www.gelderland.nl

werkdagen: maandag | dinsdag | woensdag | donderdag | vrijdag

≡ provincie

Gelderland

**** Disclaimer ****

Bijlage 1 behorend bij document Z22-7928 – 15

2019.07.09 Presentatie monitoring Veluwe


Wolf monitoring op de Veluwe


Art. 5.1.
 Coördinator Wolfvlempunt
 Art. 0
 Art. 0
 zoogdiervereniging.nl

Art.
 Specialist roofdieren
 info@studiowolverine.com
 Art. 0



1


Monitoring tot nu toe


Ad hoc / weinig strategie

- Hoeveel keutels?
- Wanneer DNA?
- Wanneer prooidieranalyse?

Zoveel mogelijk volgens Midden-Europees protocol

- Toepasbaar voor Nederland?
- Welke keuzes zijn daar gemaakt?
- Welke keuzes maakt Nederland?
- Wat doe je wanneer?

2


Monitoring wolf in Nederland


2 opdrachten, beiden startend juni 2019

Via IPO / BIJ12: Monitoringsstandaard wolf Nederland

- Basis is Duitse standaard
- Aanpassing op Nederlandse situatie
- In werking vanaf volgend wolvenjaar (april 2020)

Via Prov Gelderland: Monitoringsaanpak Veluwe 2019

- Direct handen uit de mouwen
- Coördinatie via Wolfvlempunt
- Uitvoering in veld op wens van terreinbeheerder

3

3


Monitoringsaanpak Veluwe 2019


Fase 1: schrijven van aanpak actieve monitoring

Doel is inzicht krijgen in:

- Kwantiteit (aantal dieren)
- Status van kwantiteit (vestiging / zwervend)
- Kwaliteit (geslachtssamenstelling, reproductie, individuen)
- Overleving van jongen
- Geografie van het territorium
- Turnover

Onderzoekstechnieken:

- Documenteren sporen en DNA-bemonstering
- Cameravallen
- Onderzoek aan gedode prooidieren

4

4


Monitoringsaanpak Veluwe 2019


Fase 2: bijeenkomst met betrokkenen

Doel is:

- Toelichting geven op aanpak
- Wensen horen van terreinbeheerders ten aanzien van:
 - Aanpak van het onderzoek
 - Wie doet onderzoek in hun gebied (eigen mensen vs vrijwilligers)
 - Vergunningen/berichtgeving rondom betreding gebied
 -

Nader te bepalen volgende bijeenkomst:

- Workshop specifiek voor de uitvoerende personen
- Uitgeven van de cameravallen
- Werkinstructie op papier en voorbeeld in het veld

5

5


Monitoringsaanpak Veluwe 2019


Fase 3: uitvoering actieve monitoring

Uitvoering monitoring in het veld

- Begeleiding vanuit Wolvenmeldpunt

Verwerking in besloten beeldbank Agouti.eu

- Begeleiding vanuit Wolvenmeldpunt
- Workshop Agouti in augustus
- Ondersteuning mogelijk vanuit Wolvenmeldpunt

Validatie, interpretatie en aanpassing aanpak

- Begeleiding vanuit Wolvenmeldpunt

6

6




Monitoringsaanpak Veluwe 2019

Doorlopend: communicatie

Persvoorlichting via Provincie en Wolvenmeldpunt

- Alleen bij incidenten waar nieuws niet kan wachten
- Provincie bepaald
- In samenspraak met terreinbeheerders

Kwartaal persvoorlichting vanuit IPO / BIJ12 / WENR / ZV

- Nieuwste info meldingen, DNA-uitslagen, status territoria

BINNENKORT: wolvenmeldingen van win.nl naar zv.nl

- WIN speelt geen rol in monitoring, is een platform
- wolveninederland.nl gaat beperken tot algemene informatie
- zv.nl verzorgt informatie monitoring

7

7




Monitoringsaanpak Veluwe 2019

Doorlopend: communicatie

Persvoorlichting via Provincie en Wolvenmeldpunt

- Alleen bij incidenten waar nieuws niet kan wachten
- Provincie bepaald
- In samenspraak met terreinbeheerders

Kwartaal persvoorlichting vanuit IPO / BIJ12 / WENR / ZV

- Nieuwste info meldingen, DNA-uitslagen, status territoria

BINNENKORT: wolvenmeldingen van win.nl naar zv.nl

- WIN speelt geen rol in monitoring, is een platform
- wolveninederland.nl gaat beperken tot algemene informatie
- zv.nl verzorgt informatie monitoring

8

8




Jaarkalender

Late winter (febr./maart)
 Spooronderzoek, loopsporen, dubbelsporen, uitwerpselen en oestrus bloed
 → focus op territoriumhouders, turnover (dus DNA!)
 → uitwerpselen verzamelen (voedsel onderzoek)

Lente (maart/april)
 → plaatsen van camera's(lange termijn) in kerngebied, indien bekend.
 (doel: bewijs van voortplanting)

Zomer
 Laag intensiteit cameraval onderzoek
 → focus op voortplanting ja/nee buiten kerngebied
 → uitwerpselen verzamelen (voedsel onderzoek)

Herfst
 Hoog intensiteit cameraval onderzoek
 → focus op voortplanting / aantal jongen /
 → uitwerpselen verzamelen (voedsel onderzoek)

9

9




Jaarkalender

Winter
 Spooronderzoek en cameraval onderzoek
 → focus op omvang territorium /
 → influx van zwervers, binnen en buiten territoria (DNA)
 → uitwerpselen verzamelen (voedsel onderzoek)

Jaarrond
 Prooidieren onderzoek wanneer zich dit voordoet

Natuurlijke begrazing en predatie 10

10






Werkinstructie

Sporen
 → Sporen zijn vluchtig, daarom hebben ze enkel waarde wanneer ze gedocumenteerd worden volgens standaard regels. Bij alles; maten, foto's, uitwerpselen etc. wordt datum en plaats genoteerd.
 → Wolvenmeldpunt bepaalt wel/niet verzamelen van keutel (voor zowel het voedsel onderzoek met oude keutels, als verse keutels voor DNA)
 → DNA-kits verkrijgbaar via Wolvenmeldpunt
 → Keutels voor voedselonderzoek worden apart verzameld en bewaard. (Geen DNA-kits voor gebruiken)
 → Een duidelijk protocol met detail instructies wordt opgesteld, zodat iedereen op dezelfde, vergelijkbare manier documenteert.

11

11

Werkinstructie

Cameraval
 → Plaats camera's zorgvuldig en met inzicht
 → Zekere waarnemingen bepalen het middelpunt van een cirkel
 → Vervolgens werk je vanaf de cirkel terug naar het middelpunt
 → Camera's per maand verplaatsen
 → Resultaten uploaden naar Agouti.eu
 → Wolvenmeldpunt ondersteunt bij verwerking en interpretatie

→ Instructies, aanwijzingen en praktische tips worden verstrekt.
 → Een eerste plaatsing kan op afspraak gedemonstreerd worden.

12

12

Studio WOLVERINE **Monitoringsaanpak Veluwe 2019** Zoogdier vereniging

Wensen horen van terreinbeheerders ten aanzien van:

- Aanpak van het onderzoek
- Wie doet onderzoek in hun gebied (eigen mensen vs vrijwilligers)
- Vergunningen/berichtgeving rondom betreding gebied
-

13

Studio WOLVERINE **Nog vragen?** Zoogdier vereniging

Art. 5.1.
coördinator Wolvenmeldpunt
zoogdiervereniging.nl

Art.
specialist roofdieren
info@studiowolverine.com
06 Art



14

Bijlage 2 behorend bij document Z22-7928 – 15

Aantekeningen derde afstemmingsoverleg Noord en Midden Veluwe

Monitoringsoverleg wolven Noord en Midden Veluwe
10/07/2019, Provinciehuis Arnhem

Aanwezig: Art. 5.1. lid 2 (ZV/Wolvenmeldpunt), Art. 5.1. lid 2 (Rijksvastgoed/Defensie), Art. 5.1. lid (NM), Art. 5.1. lid (FBE Gelderland), Art. 5.1. lid 2 (Kroondomein) Art. 5.1. lid 2 sub e (SBB) Art. 5.1. (SBB) Art. 5.1. lid 2 sub e (ZV/Wolvenmeldpunt), Art. 5.1. lid (Ark/Wolvenmeldpunt), Art. 5.1. (Studio Wolverine/Wolvenmeldpunt), Art. 5.1. lid 2 sub (Provincie, vrz en not.)

I.v.m. de relatief korte termijn kon niet iedereen aanwezig zijn. Korte weergave van de het besprokene:

Terugblik en algemene beschouwingen:

- Er is veel op gang gekomen, een gedeelde communicatiestrategie en het kweken van draagvlak hebben nog aandacht nodig. Inhoudelijk zijn er ook nog wensen zoals prooidieranalyse in de uitwerpselen. Maatschappelijke opvattingen kunnen wijzigen en het zou goed zijn dit te monitoren [niet besproken maar LNV pakt dit ook op n.a.v. een aangenomen motie].
- Zonering van wegen en paden is een goede maatregel om rust te geven, gedeeld beeld is dat dit dan niet alleen voor de wolf is maar past binnen reeds breder ingestoken voornemen om hier aan te werken. Vooral mountainbike routes zijn de laatste 10 jaar in omvang gegroeid en zouden naar de huidige inzichten de verstoringstoets wel eens niet kunnen doorstaan.
- Aan de andere kant heeft de wolf zelf zijn plek gekozen, daarbij hoort ook kijken hoe het zich ontwikkelt en waar nodig toezicht opvoeren. De terreinbeheerders houden er rekening mee dat het de komende zomer weer druk wordt met toeristen.
- Kunnen we de geïnteresseerde burger informatie bieden? Infoborden? Krijgt niet direct uitwerking, wat wel gebeurt is dat er een wolvententoonstelling komt in het bezoekerscentrum Nunspeet. Ook is inmiddels de 2^e druk van de informatiefolder gereed (nu met SBB).
- Er zijn noodsets met preventieve maatregelen beschikbaar. NM/ARK/WolfFencing bespreken nog met de provincie of en hoe hier ook nog meer in kan worden gedaan, bijvoorbeeld door inzet vrijwilligers.

Voortgang monitoring:

- De intensiteit van het zoeken naar sporen en keutels is wat afgenomen. In de zomer wordt door de wolven ook minder actief gemarkeerd. Focus kan nu liggen op prooidieren.
- Afspraak was en is om Art. centraal te laten staan bij de monitoring op de Noord Veluwe. Art. is ter vergadering aangewezen als coördinator voor de Midden Veluwe. De coördinator geeft aan of het exemplaar geschikt is om te verzamelen en Art. 5.1. lid 2 stemt af met de melder of een van hen langs komt of dat de melder dit zelf doet. Bij twijfel over het sample wordt door Art. 5.1. lid 2 contact opgenomen met de validatoren. Afhankelijk van de mogelijkheid om een snel transport naar Wageningen te regelen, kan het sample tijdelijk ingevroren of in de koeling bewaard worden. Voor de juiste afhandeling is het volledig invullen van het formulier zeer belangrijk. Een sample is onbruikbaar als bijvoorbeeld coördinaten niet vermeld zijn. Door het verzamelen van DNA materiaal via de coördinatoren te laten lopen houden we overzicht van wat er verzameld wordt en kunnen we de kwaliteit van het sample borgen. Ook als mensen van Alterra zelfstandig een sample verzamelen is het belangrijk om hiervan op de hoogte gebracht te worden.

Wolvencommissie:

- De commissie heeft een eerste informatieavond gehad in Epe op 25 juni. Beeld van die avond is dat de grote groep (van daar aanwezigen) nog niet toe is aan het nemen van maatregelen. Overwogen wordt nu eerst de koplopers te helpen en van daaruit verder te bouwen. Ook onderzoekt de commissie hoe zij het best met de verschillende doelgroepen om tafel komt.

- Er ligt een aanbod van ARK en Natuurmonumenten om met WolfFencing een noodpakket op te tuigen. De provincie heeft zelf ook al materialen achter de hand. Advies vanuit de groep is om bij de schapenhouders mensen aan de keukentafel te krijgen die zelf goed thuis zijn in de sector.

Actieve monitoring:

- Zie bijgevoegde presentatie van Art. 5.1. lid 2 De provincie heeft geld vrijgemaakt voor wildcamera's om de gevestigde wolven te kunnen volgen. Aan de terreinbeheerders/eigenaars is gevraagd na te denken wat op de terreinen mogelijk is. Ook is gevraagd om individueel te reageren richting Art. 5.1. lid 2 in afspraken te maken over de concrete invulling van de actieve monitoring.

Rondvraag:

- Vanuit "Dood doet leven" heeft Art. een aantal no-glow camera's in de aanbieding om eventueel bij kadavers te plaatsen. Ook is ondersteuning hierbij mogelijk.
- Er is veel belangstelling om filmbeelden te maken. Rust bieden aan de dieren staat echter voorop.

Art. 5.1. lid 2

Van: Art. 5.1. lid 2
Verzonden: dinsdag 29 oktober 2019 12:26
Aan: Art. 5.1. lid
Onderwerp: Vraag

Opvolgingsvlag: Opvolgen
Vlagstatus: Voltooid

Dag Art.

Ik ben afgelopen week naar Wolvencursus geweest en heb daar een paar vragen over en suggestie voor.

Suggestie, het is wellicht goed om thema wolf en protocol op agenda voor 11/11 te zetten. (landelijke FC bijeenkomst)

Inhoudelijk de volgende vragen:

Zover ik kan overzien is de benadering in Drenthe en Gelderland niet eensluidend. Om dit nader te verkennen stel ik voor om via Art. (Bij 12) de invulling uit Drenthe op te vragen en hier zoveel mogelijk bij aan te sluiten. (zal ook Art. 5.1. bellen)

Ik neem aan dat protocol en handelingskader Wolf nog ongewijzigd van toepassing is.

V.w.b. wolventeam staat Art. 5.1. lid 2 sub e nog genoemd... (op laatste pag. h. kader staat ook verwijzing naar prov. fauna coördinatoren benoemd)

Ik kan me zo voorstellen dat Art. 5.1. lid 2 op vergelijkbare wijze, dus ook als teamlid, betrokken blijft.

V.w.b. woordvoerderschap is het dus bedoeling dat we altijd naar provincie doorverwijzen. In de praktijk zal, zeker wanneer de Wolf zich ook in Overijssel in SBB gebied laat zien, ook een rol van ons (i.s.m. boswachter publiek ter plaatse) verwacht worden. Lijkt me goed om hier even met elkaar over na te denken.

Het is, juist in deze tijd nogal een issue. Immers bestaat er vooral vanuit de landbouw/schapenhouders nogal wat weerstand. Het is m.i. van belang om hierover intern goed na te denken en daarmee omkaderde leidraad te hebben waar we staan en welk een boodschap we naar buiten brengen.

Zowel het handelingskader als de ontvangen info op cursus pleit voor een positief wolvenverhaal. Het is dan ook goed om de risico's en bezwaren vanuit SBB gezien goed in beeld te hebben en te weten op welke wijze we hiermee om moeten gaan

V.w.b. de sporen en DNA veiligstelling is het van belang dat de juiste weg wordt bewandeld. Afgelopen tijd krijgen we met regelmaat signalen binnen.

Als we hier vanuit SBB al iets mee moeten doen is het m.i. zaak dat via de fauna coördinator te doen die vervolgens keuze maakt voor contact met WiN en het veiligstellen ervan. Het is daarmee van belang dat niet iedere boswachter in beheer eenheid zich geroepen voelt om hier verder vorm aan te geven met als risico dat er onnodige fouten worden gemaakt.

Over rolverdeling in Overijssel en mijn plaats erin wil ik dan ook graag duidelijkheid, zal ook Art. 5.1. mening vragen.

Met vriendelijke groet,

Art. 5.1. lid 2

Medewerker Staatsbosbeheer Overijssel

- * ondernemers
- * faunabeheer
- * recreatie

Staatsbosbeheer

T 0548-5 Art. 5.1. lid 2 sub e Woo

@staatsbosbeheer.nl

Aanwezig op ma, di, woe ochtend



Propaanstraat 9 | 7463 PN Rijssen



Art. 5.1. lid 2

Van: Art. 5.1. lid 2
Verzonden: donderdag 7 mei 2020 14:46
Aan: Art. 5.1. lid 2 sub e Woo
Onderwerp: Fwd: Wolf Zuidoost-Brabant

Tk

Met vriendelijke groet,

Art. 5.1. lid 2

Teamleider Zuidoost-Brabant

Staatsbosbeheer
 Noord-Brabant
 M 06 Art. 5.1.
 E Art. 5.1. @staatsbosbeheer.nl
 Aanwezig op maandag t/m donderdag

From: Art. 5.1. @staatsbosbeheer.nl <Art. 5.1. @staatsbosbeheer.nl>
Sent: Tuesday, May 5, 2020 9:51:12 AM
To: Art. 5.1. lid 2 sub e Woo@staatsbosbeheer.nl>; Art. 5.1. lid 2 sub e Woo taatsbosbeheer.nl>
Subject: Fwd: Wolf Zuidoost-Brabant
 Onderstaande tk.

Gisteren samen met Art. 5.1. gesprek gehad met Wolven in Nederland en Brabants Landschap. Komende vrijdag samen met Art. 5.1. overleg met Art. 5.1. lid 2

Met vriendelijke groet,

Art. 5.1. lid 2

Teamleider Zuidoost-Brabant

Staatsbosbeheer
 Noord-Brabant
 M 06 Art. 5.1.
 E Art. 5.1. @staatsbosbeheer.nl
 Aanwezig op maandag t/m donderdag

Van: Art. 5.1. lid 2 <Art. 5.1. @staatsbosbeheer.nl>
Verstuurd: dinsdag 5 mei 2020 09:43
Aan: Art. 5.1. lid 2 sub e Woo

Onderwerp: Wolf Zuidoost-Brabant

Beste allen,
 In Zuidoost-Brabant is een wolf actief geweest, en mogelijk nog steeds.

Landbouwhuisdieren

Indien er sprake is van (vermoedelijke) schade door een wolf aan landbouwhuisdieren op onze terreinen dan dient de eigenaar van de dieren dit zo spoedig mogelijk te melden bij BIJ12 op nummer 085-4862222, zodat DNA-monsters afgenomen kunnen worden.

Meer informatie over wolven en landbouwhuisdieren is te vinden op: www.bij12.nl/wolf.

Media

Mochten jullie vragen krijgen van media dan graag doorverwijzen naar Art. 5.1. lid 2. Hij zal de landelijke woordvoeringslijn van Staatsbosbeheer volgen: "Staatsbosbeheer ziet de wolf als een beschermde inheemse diersoort die als toppredator een positieve rol in de Nederlandse ecosystemen kan vervullen. Een spontaan terugkerende wolf is welkom in de terreinen van Staatsbosbeheer."

Overig

Meer algemene informatie over de wolf is te vinden op: <https://www.wolveninnederland.nl/>.

Locaties van wolvenwaarnemingen of sporen (prooidieren, drollen, pootafdrukken) maken wij niet openbaar. Dit om te voorkomen dat mensen massaal op zoek gaan naar de wolf. Daarbij spreken wij pas over een wolf als een waarneming gevalideerd is. Dus zolang de DNA-uitslag niet bekend is, weten wij niet of het een wolf is. We houden het dus bij de feiten.

Graag elkaar op de hoogte houden over wat er met betrekking tot de wolf speelt, zodat we niet voor verrassingen komen te staan en er van kunnen leren.

Mochten jullie vragen hebben dan hoor ik dat graag.

Met vriendelijke groet,

Art. 5.1. lid 2

Teamleider Zuidoost-Brabant

Staatsbosbeheer
 Noord-Brabant
 M 06 Art. 5.1.
 E Art. 5.1. @staatsbosbeheer.nl
 Aanwezig op maandag t/m donderdag



Hart van Brabantlaan 16 | 5038 JL Tilburg
 Postbus 330 | 5000 AH Tilburg



Art. 5.1. lid 2

Van: Art. 5.1. lid 2
Verzonden: woensdag 3 juni 2020 12:30
Aan: Art. 5.1. lid 2 sub e Woo
CC: Art. 5.1. lid 2 sub e Woo
Onderwerp: RE: Wolf in de Moerputten gespot en reconstructie van zijn/haar wandelgangen

Art. 5.1.

Eea is reeds in gang gezet intern.
 Afgelopen vrijdag is er overleg geweest met onderstaande personen.

Art. communicatieadviseur Gelderland
 Art. 5.1. lid 2 sub e boswachters publiek Veluwe
 Art. landelijke woordvoering
 Art. communicatieadviseur Brabant
 Art. teamleider zuidoost Brabant
 Art. 5.1. lid 2 boswachters publiek Brabant

As vrijdag zit een deel van bovenstaande groep weer bij elkaar om de rollen en communicatielijnen hieromtrent vast te stellen. Ook is er dan media-training over 'Wolven'.

Via de app delen we de krantenartikelen, die hoeft u niet door te sturen.

Art. heeft direct contact met Provincie NB en is betrokken bij de toestemming voor eea in de terreinen.

- SSiB doet samen met Art. 5.1. lid 2 en de BOA's vd gemeente Den Bosch handhaving
- De vlinder-inventariseerders in MP en BB zijn goed herkenbaar in hesjes en petjes in het veld (in afstemming met Art. 5.1. lid 2 sub e Woo).
- Art. 5.1. lid 2 en ik zijn contact met andere TBO's aan het zoeken voor evt. toekomstige afstemming met elkaar.

Mocht je meer willen weten, Art. 5.1. lid 2 is intern aanspreekpunt.

Tot zover,

Groet Art.

Van: Art. 5.1. lid 2 sub e Woo
Verzonden: woensdag 3 juni 2020 10:09
Aan: Art. 5.1. lid 2 sub e @staatsbosbeheer.nl>; Art. 5.1. lid 2 sub e Woo taatsbosbeheer.nl>; Art. 5.1. lid 2 <Art. 5.1. @staatsbosbeheer.nl>
CC: Art. 5.1. lid 2 sub e Woo @staatsbosbeheer.nl>; Art. 5.1. lid 2 sub e Woo @staatsbosbeheer.nl>; Art. 5.1. lid 2 sub e Woo @staatsbosbeheer.nl>; Art. 5.1. lid 2 @staatsbosbeheer.nl>
Onderwerp: Re: Wolf in de Moerputten gespot en reconstructie van zijn/haar wandelgangen

Hoi Art.

Ja ik wist wel dat ze konden zwemmen, maar dat ie in een paar dagen tijd de Maas op en neer overzwemt vond ik wel bijzonder.

De berichten volgen elkaar snel op. Dit zag ik gisteravond op Omroep Brabant staan.

Volgens DNA-onderzoek gaat het om 1 wolf (een mannetje uit een Duits (was te verwachten) roedel).

<https://www.omroepbrabant.nl/nieuws/3212410/alle-slachtpartijen-onder-schape-in-de-omgeving-van-heusden-zijn-het-werk-van-een-wolf>

In dit artikel staat weer dat de wolf zich schuilhoudt/-hield in natuurgebied 'de eendenkooi' (terwijl daarmee de Sompden & Zooislagen' bedoeld wordt. Zaterdag j.l. zou een onafhankelijke onderzoeker met een drone en warmtegevoelige camera het gebied in zijn gegaan.

Vraag: door wie is dit onderzoek uitgevoerd, en is dit wél in afstemming/overleg/met akkoord van Staatsbosbeheer gebeurd??

Algemene vraag aan alle aangemailde collega's : willen jullie dat ik dit soort berichten van Omroep Brabant blijf doorsturen, of ontvangen jullie deze zélf al?

met vriendelijke groet,

Art. 5.1.

Van: Art. 5.1. lid 2
Verzonden: woensdag 3 juni 2020 09:57
Aan: Art. 5.1. lid 2 sub e Woo
CC: Art. 5.1. lid 2 sub e Woo
Onderwerp: RE: Wolf in de Moerputten gespot en reconstructie van zijn/haar wandelgangen

Hoi Art. 5.1.

Wolven kunnen goed zwemmen, steken ook bijv de Elbe (!) zwemmend over, dus het kan zeker. Ook is bekend dat wolven geen moeite hebben om mensenbruggen te gebruiken (bijv om snelweg over te steken). Lijkt me hier minder waarschijnlijk dat hij per brug de Maas is over gestoken (want dan was hij/zij zeer waarschijnlijk wel gespot en gemeld), maar de A59 wellicht wel.

Hopelijk komt snel de info uit aanvullende analyses van DNA materiaal beschikbaar (tot op individueel niveau) en is er meer te zeggen over één of meer wolven & dus terreingebruik (doortrek, tijdelijk verblijf of vestiging). En persoonlijk ben ik altijd wel benieuwd naar de herkomst van de dieren.

Groet, Art.

Van: Art. 5.1. lid 2 sub e Woo
Verzonden: dinsdag 2 juni 2020 12:41
Aan: Art. 5.1. lid 2 sub e @staatsbosbeheer.nl>; Art. 5.1. lid 2 sub e Woo @staatsbosbeheer.nl>; Art. 5.1. lid 2 <Art. 5.1. @staatsbosbeheer.nl>

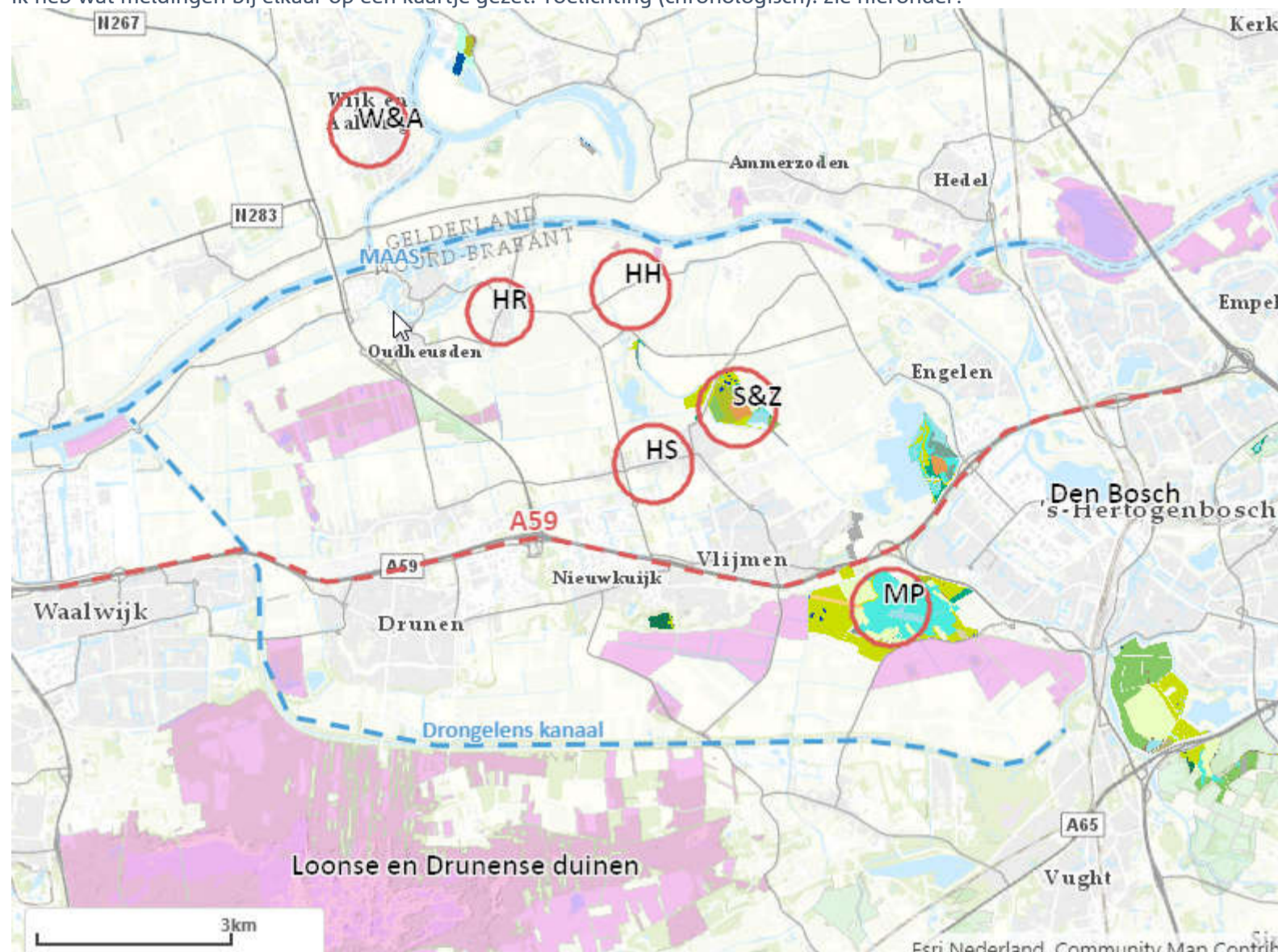
cc: Art. 5.1. lid 2 sub e Woo @staatsbosbeheer.nl>; Art. 5.1. lid 2 sub e Woo @staatsbosbeheer.nl>; Art. 5.1. lid 2 sub e Woo @staatsbosbeheer.nl>; Art. 5.1. lid 2 sub e Woo @staatsbosbeheer.nl>

Onderwerp: FW: Wolf in de Moerputten gespot en reconstructie van zijn/haar wandelgangen

Beste collega's

Weer een nieuw bericht over de Wolf op Omroep Brabant- **de Wolf is gisteren in de Moerputten gespot en op de foto gezet!**
<https://www.omroepbrabant.nl/nieuws/3211778/amateurfotograaf-legt-wolf-in-vol-ornaat-vast-in-buitengebied-den-bosch>

Dat betekent dus dat hij/zij de A59 gepasseerd is;
 Hij/zij is blijkbaar aan de wandel, als alle gemelde waarnemingen (Zicht en gedode schapen) het zelfde beest betreffen
 Ik heb wat meldingen bij elkaar op een kaartje gezet: Toelichting (chronologisch): zie hieronder!



Toelichting (waarnemingen in chronologische volgorde):

- . HH- **Hedikhuizen** waar in de omgeving de afgelopen weken veel schapen zijn doodgebeten
- . S&Z: **Sompen & Zoislagen** (SBB-gebied met eendenkooi) waar de wolf zich dagen zou hebben opgehouden (slaapplek)
- . HR: **Herpt-Gemeente Heusden** – hier zijn donderdag **28 mei** schapen doodgebeten
- . W&A: **Wijk en Alburg**: ook hier dode schapen gemeld op zaterdag **30 mei** (-> ook wolf?, zelfde dier -> heeft dan de Maas overgezwommen!
- . HS: **Haarsteeg**: (dus 't beest is weer terug over de Maas gezwommen?) in omgeving (Haarsteegsche polder), werd de wolf **zondag 31 mei** gezien, lopend richting Engelenmeer (= in oostelijke richting)
- . MP: **Moerputten** (SBB-gebied) waar de wolf gisteren **maandag 1 juni** op de foto gezet is. => id dus de A59 overgestoken (ondanks ontbreken van een ecopassage)

Zou mooi zijn als ie door loopt naar de Loonse en Drunense duinen; daar is het leefgebied in ieder geval een stuk meer geschikt? -> dan hoeft ie alleen nog via het Vlijmens ven (net als Moerputten N2000-gebied) van Natuurmonumenten (paarse vlakken op de kaart) het Drongelens kanaal over te steken.

Vraag aan Art. In 4 dagen de Maas op en neer n(ergens tussen 28- en 30 mei heen; en van 30 op 31 mei terug). Is dat logisch? Of lopen er wellicht 2 wolven rond?

Ik ben benieuwd waar de volgende melding vandaan komt.

Met vriendelijke groet

Art. 5.1. lid 2 sub e Woo

Art. 5.1. lid 2

Van: Art. 5.1. lid 2 sub e Woo @bij12.nl>
Verzonden: maandag 8 juni 2020 08:42
Aan: Communicatie
Onderwerp: Wolvendata lijst bijgewerkt

Beste heer/mevrouw, en beste leden van de redactie,

Hierbij wil ik u informeren over het volgende:

Wolvendata

Afgelopen donderdag is de tabel en het bronbestand met gemelde wolvendata op de website van BIJ12 vernieuwd. De DNA-resultaten van april zijn verwerkt in de lijst: 2-4 in Nederweert tot en met 30-4 in Beesd. Mede in verband met de gevolgen van de coronacrisis zijn deze DNA-uitslagen later binnengekomen dan normaal.

Ook zijn de resultaten van de Brabantse meldingen in mei tot en met 21-5 in Haarsteg verwerkt. Dit betreft een spoedanalyse, aangevraagd door de provincie Noord-Brabant. De provincie heeft deze resultaten zelf begin vorige week al gepubliceerd.

→ Bekijk de bijgewerkte lijst via www.bij12.nl/wolf.

Tussenrapportage

Deze maand nog verwachten wij de nieuwe tussenrapportage op te leveren. Op het moment dat deze gepubliceerd wordt versturen wij tegelijkertijd de update per mail.

Ik vertrouw erop u hiermee voldoende te hebben geïnformeerd. Mocht u toch nog vragen hebben gelieve contact op te nemen via communicatie@bij12.nl of bel met onze woordvoerder Art. 5.1. lid 2 sub e Woo

Met vriendelijke groeten,

Art. 5.1. lid 2

Online communicatieadviseur

Leidseveer 2, 3511 SB Utrecht | www.bij12.nl
T +31 (0)85 Art. 5.1. | E communicatie@bij12.nl



Werkt voor provincies

Volg ons op [Twitter](#) en [LinkedIn](#).

Art. 5.1. lid 2

Van: Art. 5.1. lid 2
Verzonden: vrijdag 11 september 2020 16:13
Aan: Art. 5.1. lid 2 sub e Woo
Onderwerp: FW: vestiging wolf in Drenthe ?

Allen,

n.a.v. vraag van Art. 5.1. over mededeling Art. L in LFO verslag van 14 mei jl: is die mogelijke vestiging in Drenthe, gezien de verstreken tijd, nu werkelijkheid geworden ?

- **Wolf:** mogelijk 1 of 2 wolven al 4-5 maanden aanwezig -> bijna vestiging in Noord Nederland (Drenthe).

Zie reactie van Art. 5.1. lid

Groet, Art.

Van: Art. 5.1. lid
Verzonden: vrijdag 11 september 2020 16:04
Aan: Art. 5.1. lid 2 sub e Woo @staatsbosbeheer.nl>
Onderwerp: FW: vestiging wolf in Drenthe ?

Hoi Art.

We hebben hem al vanaf 15 juli niet meer op de camera en er is ook geen DNA-bewijs, dus een eventuele vestiging is vooral theoretisch.

Groeten Art. 5.1.

Verzonden vanaf mijn Samsung Galaxy-smartphone.

----- Oorspronkelijk bericht -----

Van: Art. 5.1. lid 2 sub e Woo @staatsbosbeheer.nl>
Datum: 11-09-2020 15:39 (GMT+01:00)
Aan: 'Art. 5.1. lid 2' <Art. @staatsbosbeheer.nl>
Onderwerp: vestiging wolf in Drenthe ?

Art. 5.1.

heeft zich een wolf in Drenthe gevestigd ? En zo ja, is het GW1261m ?

(RTV Drenthe 19 juni 2020)

Mannetjeswolf GW1261m lijkt een territorium te hebben in Drenthe. Er is net niet voldoende DNA-bewijs om het officieel aan te tonen, maar de voorbereidingen voor vestiging van het dier zijn al in gang gezet. Er is sprake van vestiging van een wolf als DNA-onderzoek uitwijst dat het dier zes maanden in een gebied leeft. GW1261m lijkt de eerste wolf te zijn in ruim twee eeuwen tijd die Drenthe als territorium uitkiest. Het meest recente DNA van dit mannetje is op 27 maart aangetroffen in Veenhuizen, waar hij drie schapen aanviel. Dat blijkt uit de gegevens van BIJ12 die vandaag zijn bekendgemaakt.

Groet, Art.

Art. 5.1. lid 2

Van: Art. 5.1. lid 2
Verzonden: maandag 20 december 2021 08:58
Aan: Art. 5.1. lid 2 sub e Woo Adel - Aartsen, Sandra den; Art. 5.1. lid 2 sub e
Onderwerp: RE: PERSBERICHT: wolf gesignaleerd op Schouwen-Duiveland

Ongeveer op het zelfde moment zaterdagochtend rond 10:00uur werd in Steenbergen een wolf gezien (en gefotografeerd). Er zit 45km tussen Scharendijke en Steenbergen, erg onwaarschijnlijk dat deze wolf in een uur deze afstand over de Philipsdam en Grevelingendam heeft afgelegd. Hopelijk kan er een DNA-spoor worden gevonden om de wolf /wolven te identificeren.

Met vriendelijke groet,

Art. 5.1. lid 2

provinciaal accountmanager |

Van: Art. 5.1. lid 2 sub e Woo @staatsbosbeheer.nl>
Verzonden: maandag 20 december 2021 08:34
Aan: Art. 5.1. lid 2 @staatsbosbeheer.nl>; Art. 5.1. lid 2 sub e Woo @staatsbosbeheer.nl>; Art. 5.1. lid 2 sub e Woo @staatsbosbeheer.nl>; Art. 5.1. lid 2 @staatsbosbeheer.nl>; Adel - Aartsen, Sandra den Art. 5.1. lid 2 sub e @staatsbosbeheer.nl>; Art. 5.1. lid 2 sub e Woo @staatsbosbeheer.nl>
Onderwerp: FW: PERSBERICHT: wolf gesignaleerd op Schouwen-Duiveland

Het nieuws afgelopen weekend. Ter info.

Grt

Art. 5.1.

Van: Communicatie Provincie Zeeland <communicatie@zeeland.nl>
Verzonden: zaterdag 18 december 2021 15:47
Aan: Communicatie Provincie Zeeland <communicatie@zeeland.nl>
Onderwerp: PERSBERICHT: wolf gesignaleerd op Schouwen-Duiveland

Geachte heer/mevrouw,

Op [Wolf gesignaleerd op Schouwen-Duiveland | Provincie Zeeland](#) vindt u een nieuw persbericht van de Provincie Zeeland. Voor vragen en/of opmerkingen kunt u contact opnemen met [Art. 5.1. lid 2 sub e Woo @zeelandnet.nl](#)

Met vriendelijke groet,

Afdeling Communicatie,
 Provincie Zeeland

+31 118 631050
 Provinciehuis, Abdij 6
 4331 BK Middelburg

Wilt u niet langer persberichten ontvangen van de Provincie Zeeland, stuur dan een e-mail naar digitalemedia@zeeland.nl

Art. 5.1. lid 2

Van: Art. 5.1. lid 2 sub e
Verzonden: vrijdag 13 mei 2022 09:24
Aan: Art. 5.1. lid 2 sub e Woo
CC: Art. 5.1. lid 2 sub e Woo Rijdt, Peter van de
Onderwerp: FW: Mogelijke wolvenaanval in Someren

Beste collega's,

Voor zover bij jullie nog niet bekend, hieronder het bericht over een aanval op koeien. Inmiddels komt ook uit Drenthe bericht van een soortgelijk geval. Er moet nog formeel worden vastgesteld dat het hier gaat om een aanval van wolven.

Het lijkt me verstandig om deze ontwikkelingen goed te volgen. In principe zouden koeien in kuddeverband in staat moeten zijn om zichzelf te verdedigen, maar de Nederlandse koeien zijn blijkbaar niet meer gewend aan grote predatoren. Het kan mogelijk ook gevallen gaan opleveren onder de grote grazers in onze terreinen.

Mochten jullie vergelijkbare signalen binnenkrijgen hoor ik dat graag.

Overigens ook wanneer er bijv. dode reeën of zwijnen met vermoeden van predatie worden aangetroffen in onze terreinen, graag zo spoedig mogelijk bij mij melden met foto en locatie. Als het geval niet ouder is dan 24 uur wordt er geprobeerd een DNA monster van het wondvlak te nemen.

Met vriendelijke groet,

Art. 5.1. lid 2 sub e

Faunabeheercoördinator
 Boa coördinator

Staatsbosbeheer
 provinciale eenheid Limburg

E Art. 5.1. lid 2@staatsbosbeheer.nl
 M 06 Art. 5.1.

Locatie: Herkenbosch



Smallepad 5 | 3811 MG | Amersfoort
 postbus 2 | 3800 AA | Amersfoort



Van: Art. 5.1. lid 2 sub e Woo @prvlimburg.nl>
Verzonden: donderdag 12 mei 2022 13:14
Aan:
Onderwerp: Mogelijke wolvenaanval in Someren

Beste deelnemers aan het Limburgs wolvenoverleg,

Gisteren is er via BIJ12 bij de Brabantse collega's een melding binnengekomen van een dode koe die mogelijk is aangevallen door een wolf in de omgeving van de gemeente Someren/gemeente Heeze. Drie andere koeien (in dezelfde wei) zijn gewond geraakt. Inmiddels is er een taxateur langs geweest van BIJ12 en is er DNA-materiaal afgenomen, maar het is op dit moment nog niet duidelijk of het hier daadwerkelijk om een wolf gaat. Als het hier inderdaad om een wolf gaat dan is dit de eerste keer in Nederland dat er een volwassen koe is gedood door een wolf. Deze melding is naar de Wolvencommissie Noord-Brabant doorgegeven zodat de leden eventueel hun achterban waarschuwen dat er mogelijk weer een wolf in de regio actief is. Ik stuur daarom deze melding ook aan jullie door.

Tot zover, met vriendelijke groeten,


Art.

lid 2 | senior beleidsmedewerker

cluster Natuur en Water | team Soortenbeleid
 T +31 (0)43 Art. 5.1. lid 2 sub e Woo
 @prvlimburg.nl

Postadres Postbus 5700 | 6202 MA Maastricht

Bezoekadres Limburglaan 10 | 6229 GA Maastricht
 Kijk ook op www.limburg.nl

provincie limburg 

Dit e-mailbericht en de informatie verzonden met dit e-mailbericht is vertrouwelijk en uitsluitend bestemd voor de geadresseerde(n). Dit bericht kan informatie bevatten waarop intellectuele eigendomsrechten rusten of die vertrouwelijk is of om andere redenen rechtens beschermd is. Kennisname en gebruik van deze informatie door anderen dan de geadresseerde (n) is verboden. Indien u deze email abusievelijk hebt ontvangen, brengt u ons dan op de hoogte waarbij u gevraagd zal worden het originele bericht te vernietigen.

Art. 5.1. lid 2

Van: Art. 5.1.
Verzonden: vrijdag 20 mei 2022 15:25
Aan: Art. 5.1. lid 2
Onderwerp: blog schapen Kuinderbos
Bijlagen: Kuinderbos bescherming schaapskudde definitief.docx

Art

Wil dit blog straks plaatsen op het blog van Flevoland? Thx alvast!

Met vriendelijke groet,

Art. 5.1.
woordvoerder

Staatsbosbeheer
| afdeling Strategie & Communicatie

E Art. @staatsbosbeheer.nl
T 030-6926210 | M 06-[Art. 5.1.](tel:06-123456789) | F _

Locatie: Amersfoort



Smallepad 5 | 3811 MG | Amersfoort
postbus 2 | 3800 AA | Amersfoort



Bijlage 1 behorend bij document Z22-7928 – 23

Kuinderbos bescherming schaapskudde definitief

Bescherming van de schaapskudde in het Kuinderbos

De afgelopen weken zijn er meerdere meldingen van een wolf in de omgeving van het Kuinderbos gedaan. Er zijn recent ook een paar schapen van de schaapskudde in het Kuinderbos gegrepen. DNA-onderzoek moet uitwijzen of dit daadwerkelijk het werk van een wolf was. Aangezien de wolf waarschijnlijk in het Kuinderbos verblijft en de kans op een aanval op de schaapskudde hier groot is, wordt de kudde beschermd door het plaatsen van tijdelijke noodrasters.

Boswachter **Art. 5.1. lid 2 sub** “Een wolf volgt zijn instinct en doodt dieren om zelf in leven te blijven. Ondanks dat het nog niet zeker is of het echt om een wolf gaat, nemen we maatregelen en beschermen we de schaapskudde die de vegetatie tussen de jonge bosaanplant kort houdt.”

Provincie Flevoland heeft voor situaties zoals deze, waarbij een zwervende wolf langere tijd in hetzelfde gebied actief is en daar onbeschermd vee kan aanvallen, enkele noodsets flexibele wolvenrasters beschikbaar. Deze zijn voor de bescherming van de eerder getroffen schaapskudde in het Kuinderbos tijdelijk beschikbaar gesteld. Het betreft een verplaatsbare afrastering bestaande uit lichte paaltjes en een gaasraster met stroomdraden die zijn aangesloten op een schrikdraadklok. Deze omheining voldoet aan de basisprincipes voor wolfwerende voorzieningen.

Art. 5.1. lid 2 sub “We gaan de eigenaar van de schaapskudde helpen met het plaatsen van de netten want de kudde wordt regelmatig verplaatst voor een goed graasresultaat. Ik denk zelf eerlijk gezegd niet dat de wolf een blijvertje is voor het Kuinderbos vanwege het gebrek aan wilde prooidieren, maar de kans is groot dat er meer passerende wolven volgen. Dat betekent dat we het vee moeten beschermen. Dat kost tijd en inspanning maar dat hebben we er graag voor over.”

Pilot dieetanalyse wolf |

eDNA onderzoek en vergelijking met haar analyse uit wolven keutels

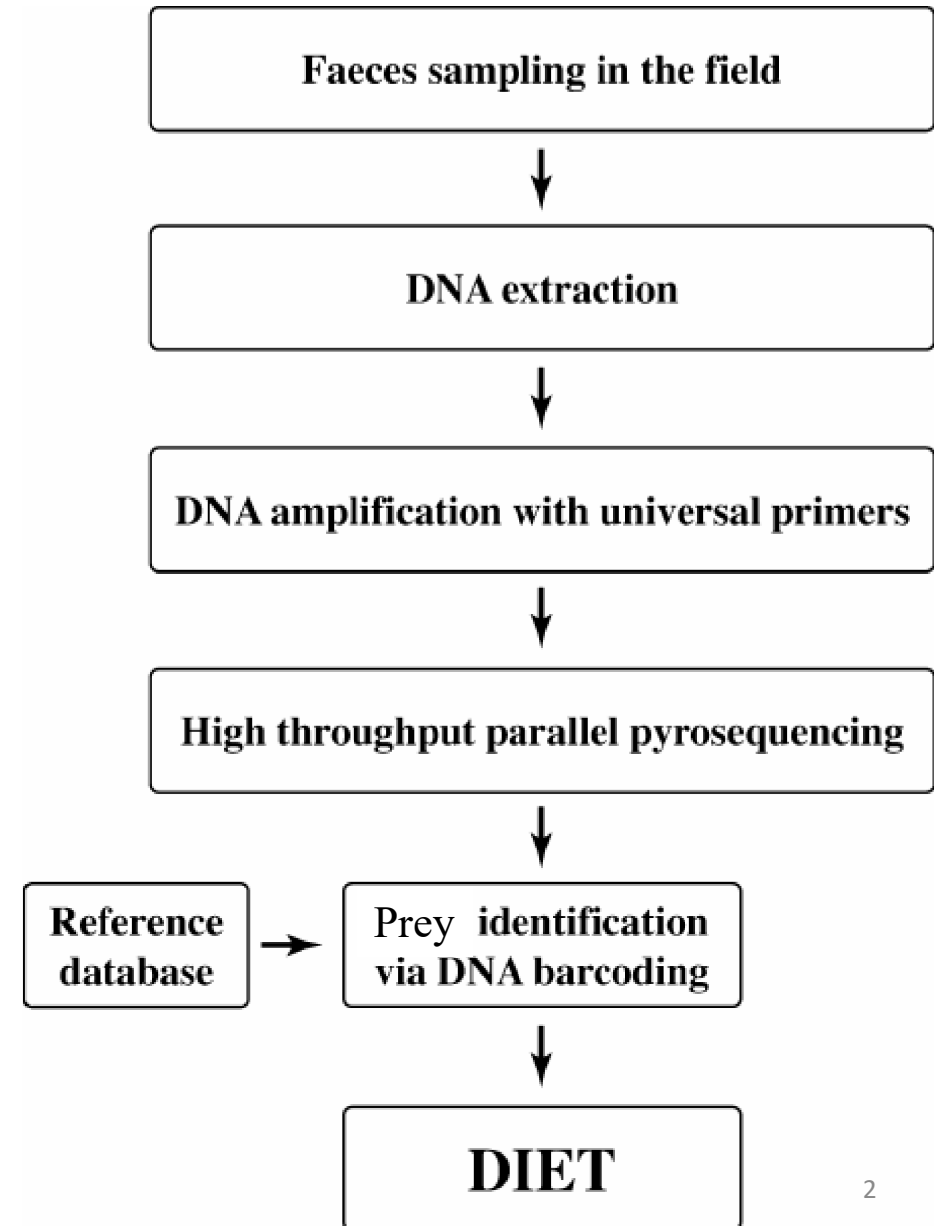


Art. 5.1. lid 2 sub e
Woo

| 14-09-2022

PhD kandidaat | CML | Univ. Leiden

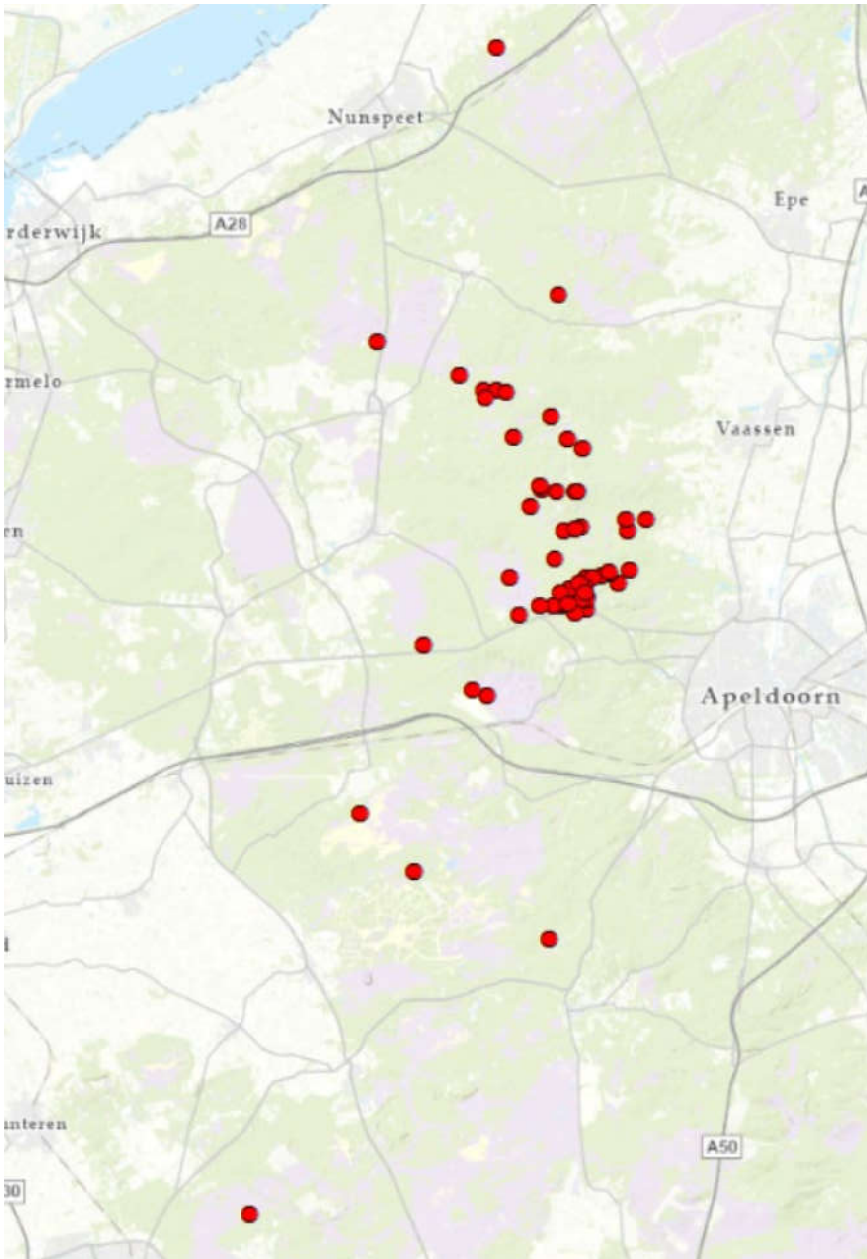
Op DNA gebaseerde
dieetanalyse |
Hoe pak je het aan?



Bemonstering in het veld

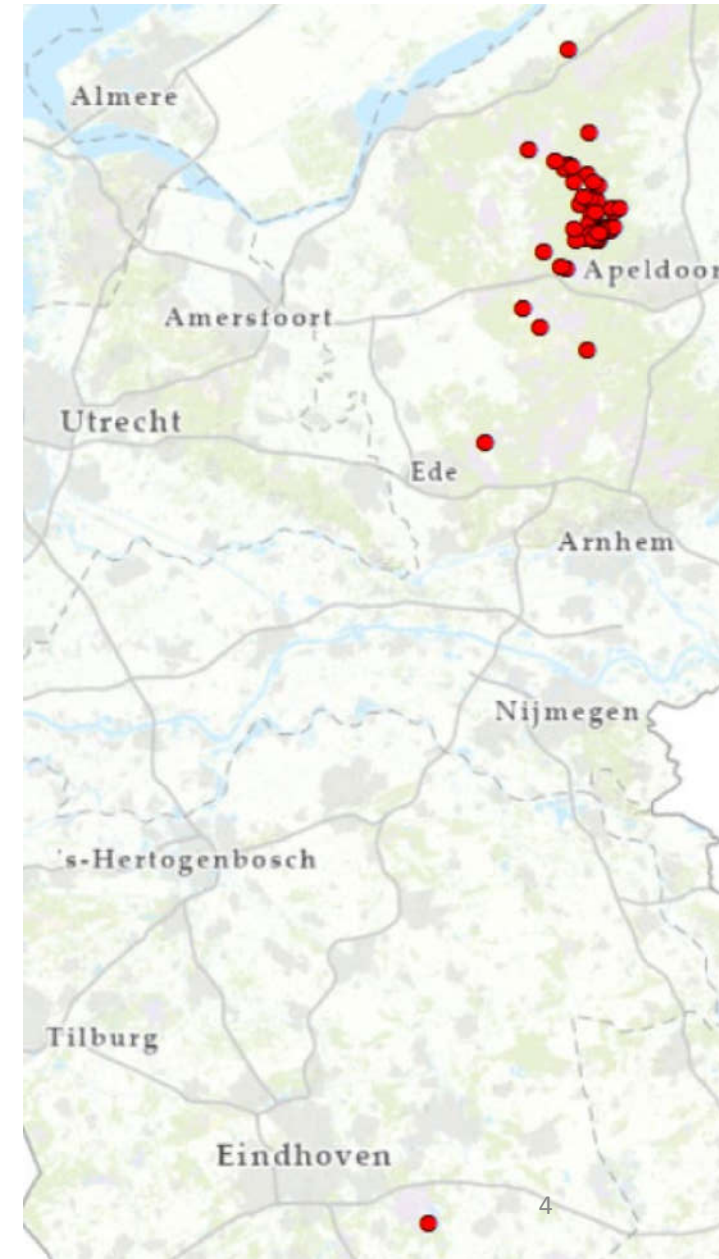
- Samples verzamelen in het veld (dikte, lengte drol en haren aanwezig)
- 5 plukjes verspreid over de gehele lengte van drol in 1 mL >96% ETOH in 2 mL Epje
- Indien haaranalyse; eerst DNA samples dan drol mee
- Vers <3 dagen, oud >3 dagen
- Uit literatuur blijkt dat tot 72 h beste resultaten geeft





100 drollen verzameld
voor DNA analyse

- Centrale veluwe: 3
- Kroon domein: 58
- Noord veluwe: 31
- Zuid veluwe: 2
- Noord Brabant: 1
- NA: 5
- 2021



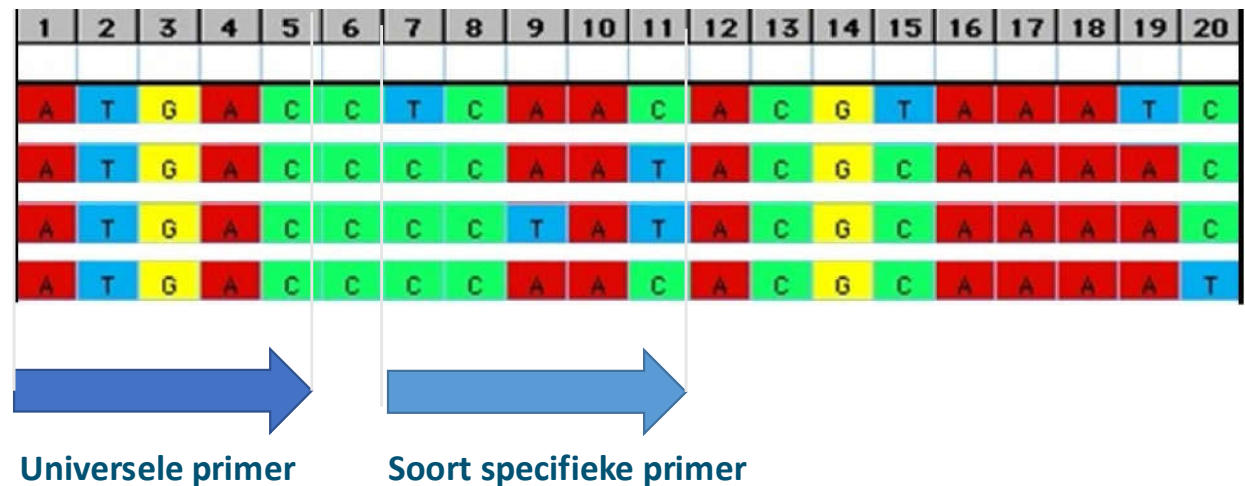
DNA extractie en amplificatie

- DNA extractie

- Met een kit speciaal voor mest samples; filtert inhibitors in mest.

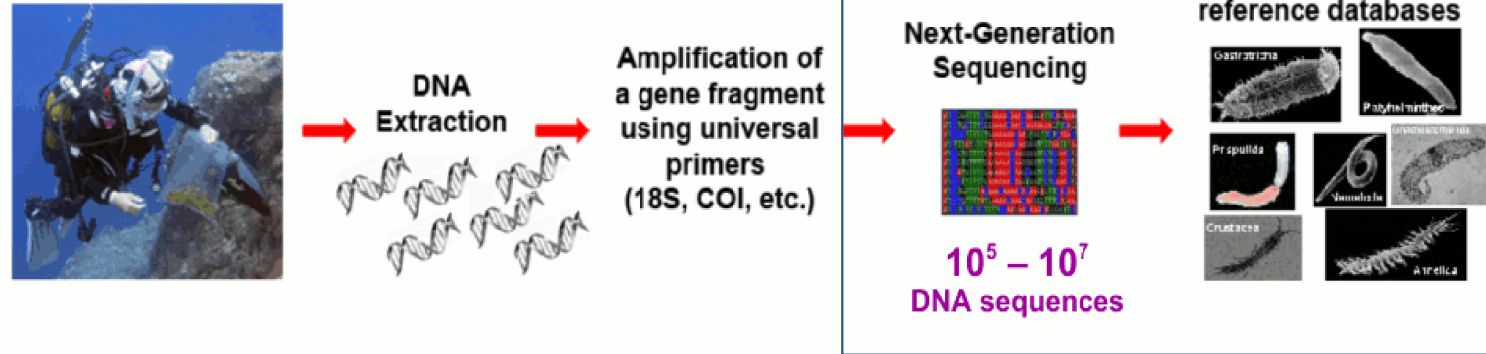
- Primers

- Gebaseerd op onderzoek dat bloedmaal van muggen analyseerd (Reeves et al. 2018)
- Gericht op vertebraten DNA
- 1 primer paar
- Marker COI
- Lengte product 244 bp.
- Gebruikt in dieet analyse leeuwen



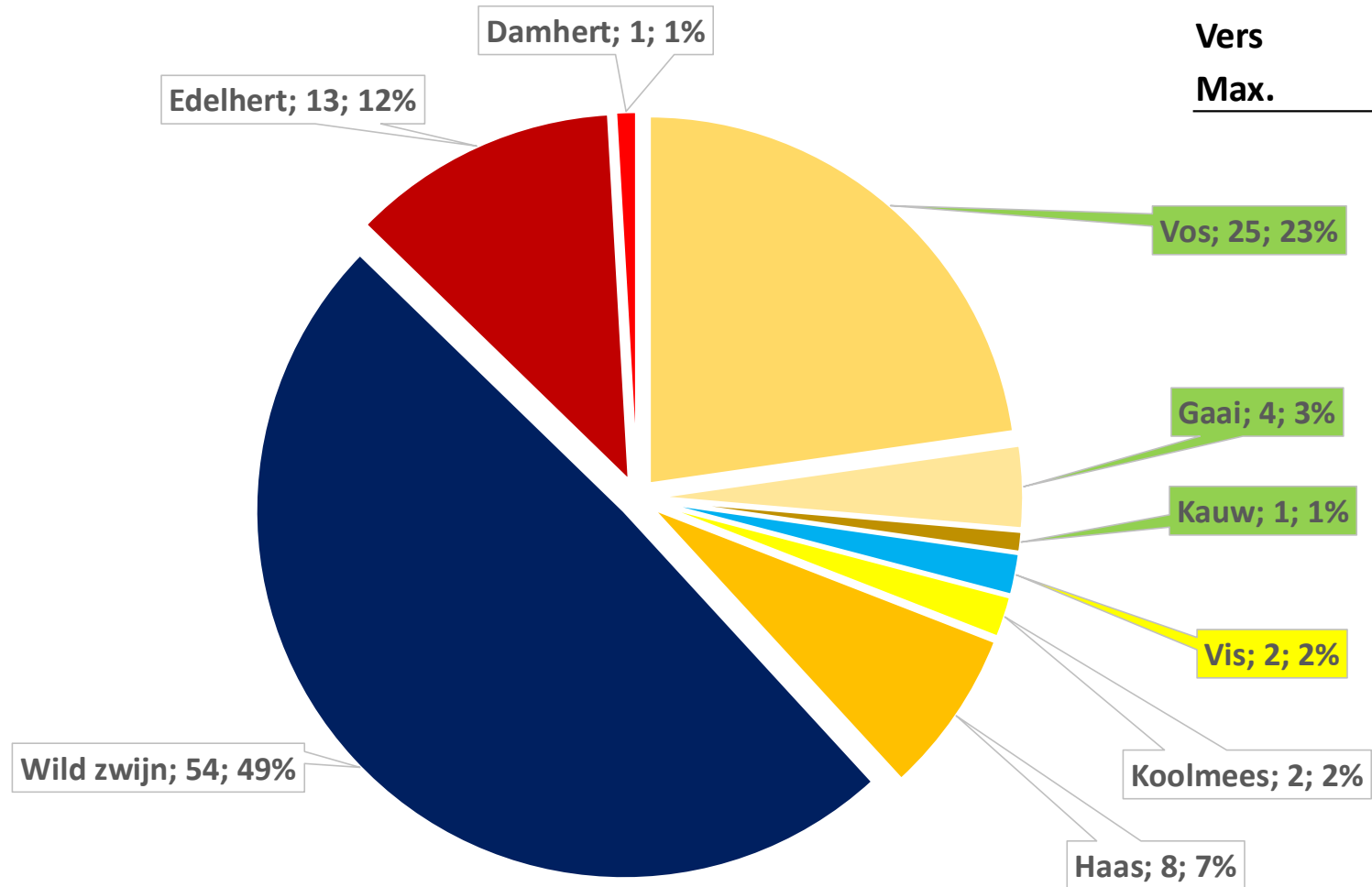
Sequencing en data analyse

envDNA METABARCODING



- Sequencing
 - Miseq platform
 - Referentie database: Barcode of Life Database
 - Bioinformatica: Naturalis pipeline
- Data analyse
 - Controles; Pos: Chil. flamingo, reuzenotter en zoetwaterdolfijn | Ree (traiteur)
 - Filter stap: alleen soorten >1% van sequenties per sample behouden
 - Ook wolf en mens DNA eruit
 - % dieetaandeel prooi = tot. voorkomen prooi i / tot. voorkomen alle prooien

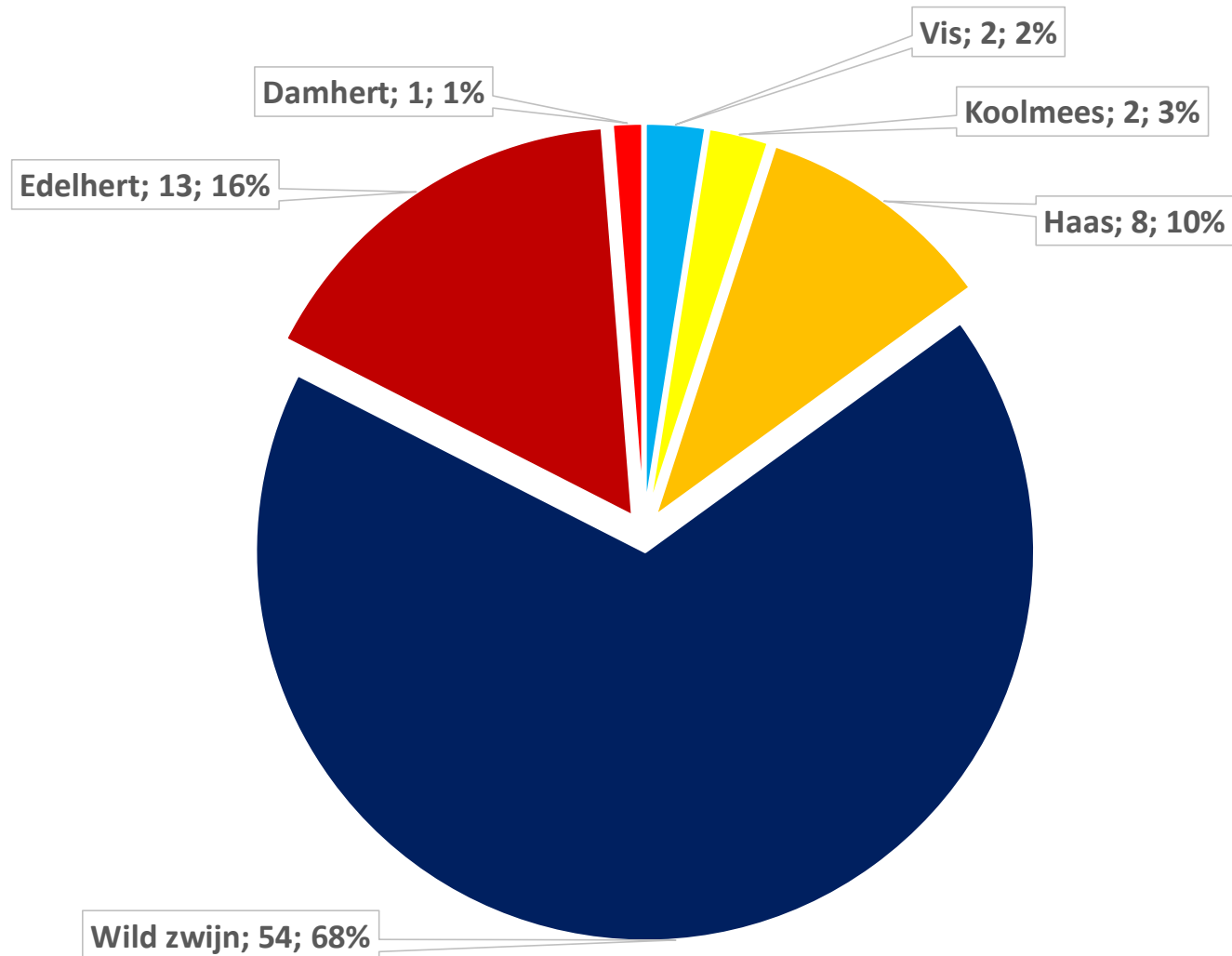
Resultaten eDNA analyse



	Gem. aant. soorten
Oud	0.96
Vers	0.94
Max.	3

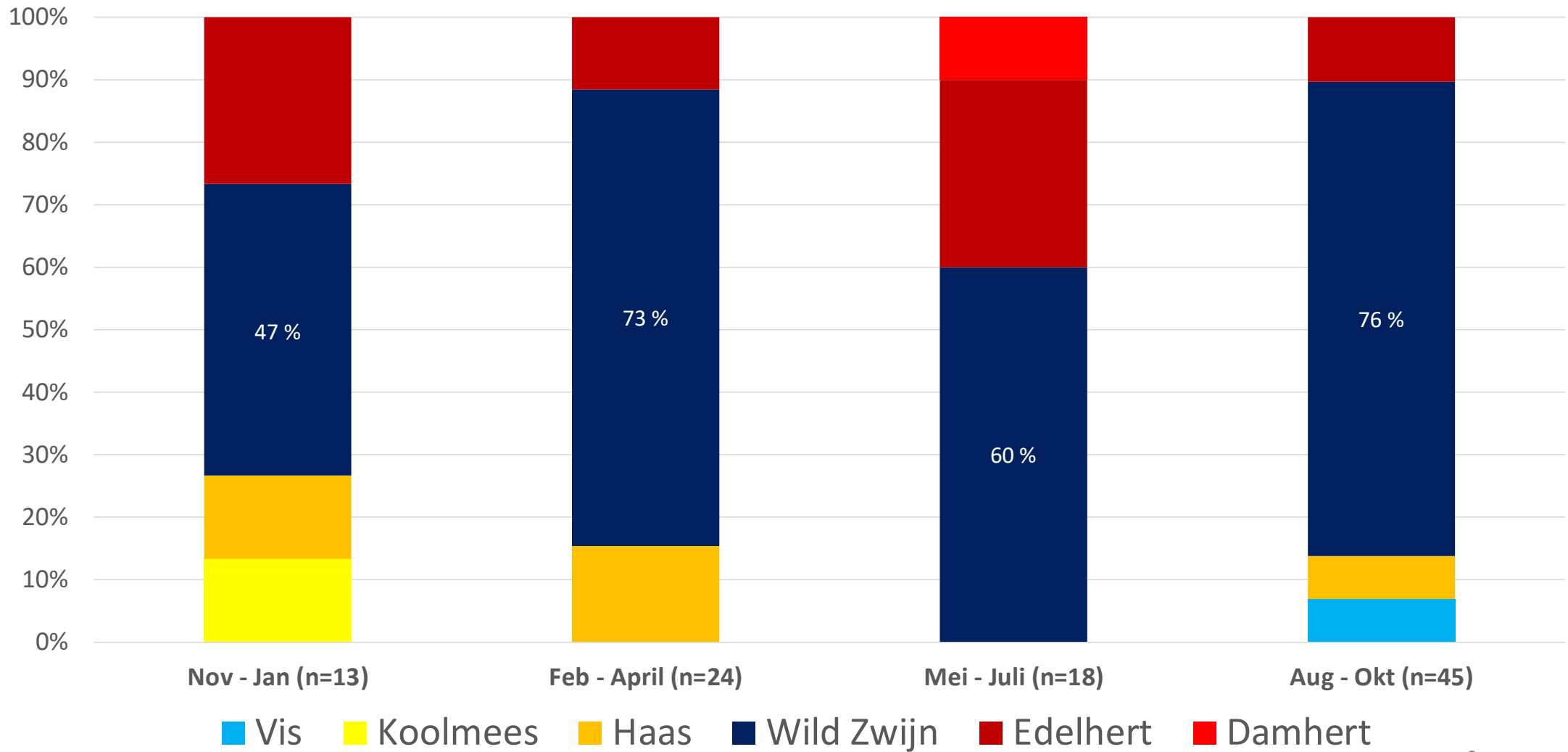
N = 100
7

Resultaten eDNA analyse | zonder ecologische artefacten



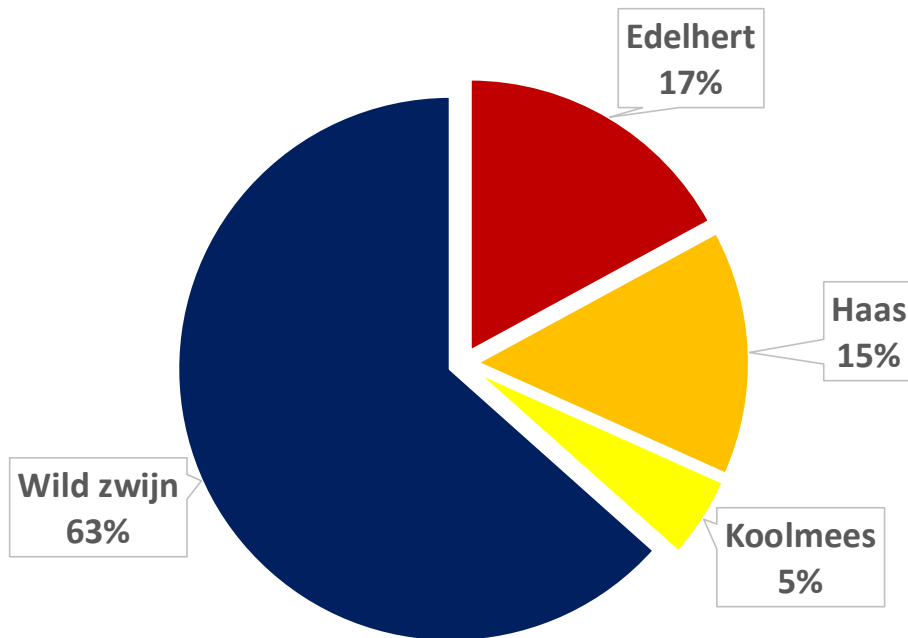
N = 100

Resultaten eDNA analyse | door de seizoenen heen



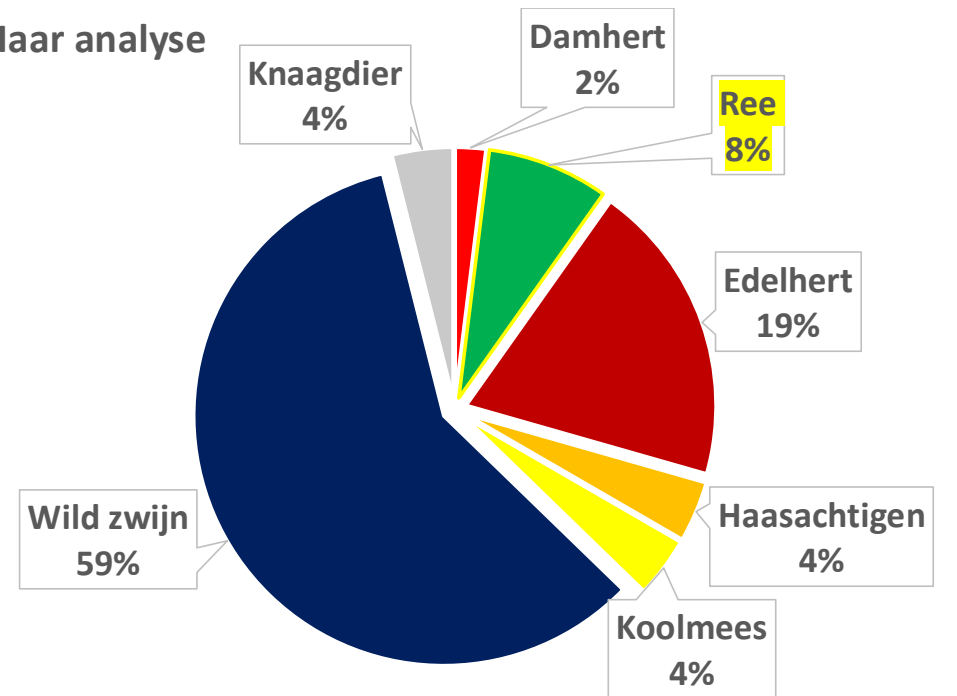
Resultaten eDNA analyse | vergelijking met haar analyse

eDNA analyse



■ Edelhert ■ Haas ■ Koolmees ■ Wild zwijn

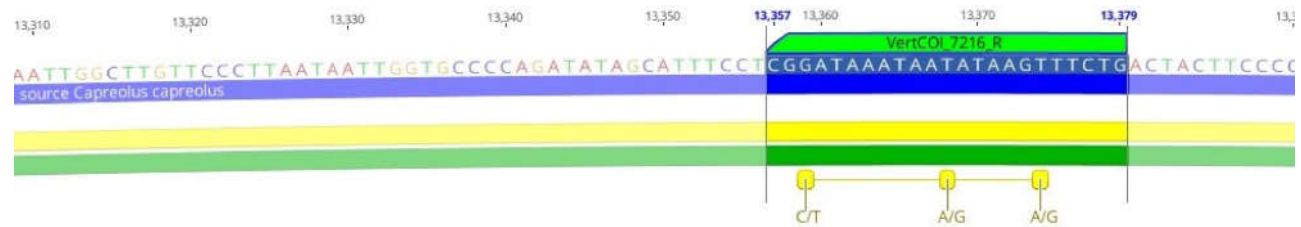
Haar analyse



■ Damhert ■ Ree ■ Edelhert ■ Haasachtigen
 ■ Koolmees ■ Wild zwijn ■ Knaagdier

NB: N = 37 drollen; haaranalyse resultaten (>5%) uit MSc thesis Ana Rita analyse begeleid door Timo van der Veken (INBO)

Kanttekeningen methodieken



- Wel vos DNA, geen wolven DNA: 7 samples
- **Ree blijkt niet te werken!** (3 mismatches in R primer)
- DNA van spitsmuis gevonden in 1 sample (0.9%)
- Geen vee gevonden (werking is wel vastgesteld)
- Leeftijd in eDNA analyse niet mogelijk, haaranalyse wel
- Beide technieken: dood vs levende prooi niet meetbaar
- Indien vele prooidieren; haaranalyse bijna onmogelijk, eDNA niet.

Tijd en geld

- Tijd per sample
 - Haaranalyse: 1 dag per sample
 - eDNA analyse: ~25 samples per dag (volle run met ~400 samples)
 - (Mogelijk extracties te gebruiken van WENR gebruikt voor genotypering?)
- Kosten per sample
 - Haaranalyse: ~400-800 euro per sample (vooral personeelsuren, €50-100 p.u.)
 - eDNA analyse: ~75 euro per sample (vooral lab kosten)
 - eDNA optimaliseren voor Ree
 - extra ddPCR analyse ernaast (per ~400 samples is 2000 euro), **tot. ~80 euro per sample.**

Conclusies en aanbevelingen pilot onderzoek wolven diëten

1. Microscopisch haar onderzoek en eDNA analyse zijn complementair als methode voor dieet onderzoek wolf
2. Microscopische haar analyse geeft naast inzicht in prooidier diversiteit ook inzicht in jaar klassen prooidieren (vooral wild zwijn) < voordeel is dat ook oude wolven keutels bruikbaar zijn
3. eDNA analyse geeft breder inzicht in prooidier diversiteit , met name ook voor kleine prooidieren, maar geeft geen inzicht in jaarklassen en heeft last van secundaire besmettingen. Tevens kan er een bias optreden door artefacten, zoals territoriale markering door vossen, en op kevers foeragerende vogels. Een beperking is ook dat bij voorkeur verse keutels gebruikt moeten worden
4. Qua tijds en kosten investering van de onderzoeker is de eDNA methode efficiënter.

Lessen voor de toekomst

5. Voor de monitoring van wolven diëten wordt een combinatie van eDNA analyse van alle verzamelde monsters en een steekproefsgewijze bemonstering voor microscopische haar analyse van prooidieren in wolven keutels aanbevolen
6. De huidige pilot gaf inzicht in de samenstelling van diëten van wolven op de Noord Veluwe en dieet veranderingen gedurende de seizoenen in 2021 gebaseerd op wolven keutels.
7. Om inzicht te krijgen in de veranderingen tussen verschillende jaren onder invloed van veranderingen in klimaat (droogte), wordt aanbevolen dit onderzoek gedurende minimaal drie jaar te continueren, mogelijk als onderdeel van een promotie onderzoek, waarbij behalve Noord Veluwe ook andere gebieden met wolven-territoria betrokken kunnen worden.

Pilot dieetanalyse wolf |

eDNA onderzoek en vergelijking met haar analyse uit wolven keutels



Vragen?

Art. 5.1. lid 2 sub a [@cml.leidenuniv.nl](mailto:cml.leidenuniv.nl)